

บทที่ ๓

สถานภาพและบทบาทของสตรีตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

✓ การศึกษาเรื่องสถานภาพและบทบาทของสตรีไทยในประวัติศาสตร์ ได้ทำการศึกษาสถานภาพและบทบาทของสตรีใน ๓ สมัย คือ สมัยสุโขทัย สมัยอยุธยา และสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เพื่อแสดงให้เห็นสถานภาพและบทบาทของสตรีที่เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน รวมทั้งการศึกษารายละเอียดต่าง ๆ ที่มีอิทธิพลต่อการกำหนดสถานภาพและบทบาทของสตรีไทยในสังคมทั้งในอดีตและปัจจุบันด้วย

สถานภาพและบทบาทของสตรีในสมัยสุโขทัย

การศึกษาสถานภาพและบทบาทของสตรีสมัยสุโขทัยได้ศึกษาจากหลักศิลาจารึก และจากหนังสือเอกสารต่าง ๆ ที่เขียนไว้เป็นส่วนใหญ่ ซึ่งเอกสารเหล่านี้มีคุณค่าเชื่อถือได้ว่าเป็นความจริงตามนั้น โดยเฉพาะหลักศิลาจารึกหลักที่ ๑^๑ ซึ่งให้รายละเอียดเกี่ยวกับสภาพสังคมทั่วไป ตลอดจนสถานภาพและบทบาทของสตรีในฐานะต่าง ๆ ดังจะได้อธิบายต่อไปนี้

สภาพสังคมทั่วไป

สมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานีเริ่มตั้งแต่แผ่นดินพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ พ.ศ. ๑๗๘๑ และสิ้นสุดลงในแผ่นดินพระเจ้าอัยกาไทย ในปี พ.ศ. ๑๘๑๑ รวมเวลาที่กรุงสุโขทัยเป็นราชธานีทั้งสิ้น ๑๔๐ ปี โดยที่กรุงสุโขทัยตกเป็นเมืองขึ้นแก่กรุงศรีอยุธยาซึ่งเป็นราชธานีของคนไทยทางใต้ลงมา

สังคมสมัยสุโขทัยโดยทั่วไปเป็นสังคมเกษตรกรรมในชนบท ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ทานา ทำสวน ซึ่งปรากฏตามหลักศิลาจารึก (ดูในภาคผนวกประกอบ) นอกจากนี้ประชากรในสมัยกรุงสุโขทัยยังประกอบอาชีพการค้าขาย โดยระบบการค้าของกรุงสุโขทัยนั้นเป็นไปอย่างเสรีไม่มีการเก็บภาษี ศูนย์กลางการค้าครั้งสมัยกรุงสุโขทัยคือตลอดปสานเป็นศูนย์กลางส่งเสริมการค้าขายภายใน นอกจากนี้ยังได้ทำการติดต่อทำการค้าขายกับประเทศต่าง ๆ เช่น มีการติดต่อทำการค้ากับประเทศจีนเป็นส่วนใหญ่ สินค้าสำคัญได้แก่ขามสังคโลก สังคมสุโขทัยเป็นสังคมเปิดมีการติดต่อกับสังคมต่าง ๆ นอกจากประเทศจีนแล้วยังติดต่อกับ ขอม และชาว

^๑กรมศิลปากร. ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๑ กรุงสุโขทัย (พระนคร, โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๐๐) หน้า ๑-๗.

ไทยเผ่าต่าง ๆ ทางเหนืออีกมากมายด้วย

ตามหลักศิลาจารึกจะ เห็นว่าคนสมัยสุโขทัยนับถือศาสนาพุทธ ซึ่งได้รับอิทธิพลจากอินเดียโดย "งานสังคมา" อีกค่อหนึ่ง ไม่ใช่เป็นการรับมาโดยตรง ศาสนาพุทธจึงนับว่ามีอิทธิพลต่อรูปแบบและแนวความคิด ค่านิยมของสังคมสมัยสุโขทัยเป็นอย่างมาก วัฒนธรรมสมัยสุโขทัย เป็นวัฒนธรรมที่ได้มาจากการผสมกลมกลืนกันระหว่างวัฒนธรรมต่าง ๆ หลายวัฒนธรรมที่ไทยคิดต่อกัน ไม่ว่าจะเป็นการติดต่อในรูปการค้าขายหรือการทำสงครามกัน วัฒนธรรมต่าง ๆ เหล่านี้ได้นำมาปรับให้เข้ากับลักษณะสังคมในสมัยนั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งให้เข้ากับบุคลิกภาพของคนไทยสมัยกรุงสุโขทัย โดยมีลักษณะที่เปลี่ยนแปลงไปจากวัฒนธรรมเดิมของ สังคมที่รับเข้ามา

ระบบการปกครองในสมัยกรุงสุโขทัยเป็นระบบการปกครองแบบพ่อปกครองลูก สมเด็จพระมหาจักรพรรดิพระราชทานภาพ ทรงให้ความเห็นว่าวิธีการปกครองสมัยสุโขทัย เป็นลักษณะการปกครองที่เอาสกุลมาเป็นคติ กล่าวคือ ถือว่าบิดาเป็นผู้ปกครองครัวเรือน หลายครัวเรือนรวมกันเป็นบ้านอยู่ในปกครองของพ่อบ้าน ผู้อยู่ในปกครองเรียกว่าลูกบ้าน หลายบ้านรวมกันเป็นเมือง เมืองขึ้นอยู่ในการปกครองของพ่อเมือง ถ้าเป็นเมืองประเทศราชเจ้าเมืองเป็นขุน หลายเมืองรวมกันเป็นประเทศอยู่ในการปกครองของพระเจ้าแผ่นดินแต่โบราณ เรียกว่าพ่อขุน ข้าราชการตำแหน่งต่าง ๆ ได้นำมาลูกขุน รวมแล้วเรียกว่าเป็นวิธีการปกครองแบบบิดาปกครองบุตรระบบการปกครองของกรุงสุโขทัยแสดงให้เห็นชัดถึงความผูกพันในครอบครัวอันเป็นหลักแห่งการปกครอง บุตรต้องเคารพต่อบิดามารดา ต้องอุปการะแก่บิดามารดาทางวัตถุ เมื่อบิดามารดาหาไม่แล้ว พี่ชายคนโตทำหน้าที่เป็นหัวหน้าปกครองต่อไป ผู้ที่เป็นน้องต้องเคารพและให้ความอุปการะต่อพี่เช่นเดียวกับที่เคยให้แก่บิดามารดา การปกครองสมัยสุโขทัยนี้ยึดหลักครอบครัวเป็นหลักสำคัญในการปกครอง คนในครอบครัวมีหัวหน้าครอบครัวมีภาระรับผิดชอบต่อกันและกัน^๓ ะ-

^๓ สมเด็จพระมหาจักรพรรดิพระราชทานภาพ. ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณในประวัติศาสตร์และการเมือง (พระนคร, โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. ๒๕๑๖) หน้า ๕.

๓. ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช. การปกครองสมัยกรุงสุโขทัย ใน หนังสืออนุสรณ์พ่อขุนรามคำแหงมหาราช (พระนคร, โรงพิมพ์มิตรสยาม, ๒๕๑๓) หน้า ๑๖๒-๑๖๘.

บบการ ปกครองของสังคมและครอบครัวในยามที่มีสงครามรบพุ่ง ผู้ชายในฐานะที่เป็นเพศที่แข็งแกร่งกว่าผู้หญิงต้องทำหน้าที่ให้ความคุ้มครองแก่คนในครอบครัวและคนในสังคม ซึ่งหมายถึงให้ความคุ้มครองแก่เด็ก ผู้หญิงและคนชราทั้งหมด จึงดูเหมือนว่าเพศชายมีอำนาจในการปกครองครอบครัวและสังคม ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากสังคมยอมรับหมายหน้าที่ให้เพศชายเป็นผู้ให้ความคุ้มครองปกป้องสังคมให้พ้นอันตราย เพศชายจึงเป็นผู้มีสิทธิโคสิทธิอื่นเนื่องมาจากอำนาจจากความจริงเป็น สายการปกครองและระบบการสืบทอดอำนาจต้องมอบให้แก่เพศชาย เพื่อความอยู่รอดของสังคมในทางปฏิบัตินั้นพอจะกล่าวได้ว่า สังคมที่ต้องสู้รบทำสงครามอยู่ตลอดเวลา เป็นสังคมที่ต้องอาศัยความช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกันของทุกคนในสังคม ไม่ว่าจะ เป็นผู้หญิงหรือผู้ชาย เพื่อความอยู่รอดของสังคม สตรีในสังคมสุโขทัยนับว่าเป็นผู้ที่ได้รับภารกิจการองในทางปฏิบัติเท่าเทียมกับเพศชาย

สถานภาพและบทบาทของสตรีในครอบครัว

ระบบครอบครัวสุโขทัยน่าจะเป็นแบบฉบับของครอบครัวที่มีอิทธิพลมาจนถึงปัจจุบันนี้ กล่าวคือครอบครัวของไทยนั้น ยอมรับนับถือญาติทั้งสองฝ่ายทั้งฝ่ายพ่อและแม่ แม้ภายหลังเมื่อมีนามสกุล เป็นฝ่ายข้างพ่อข้างเดี๋ยวยังคงนับถือญาติทั้งสองฝ่ายอยู่อย่างเดิม ประเพณีครั้งกรุงสุโขทัยยึดถือระบบอาวุโสถือว่าการเคารพนับถือและการ เลี้ยงดูบิดามารดาที่มีความสำคัญแก่เสถียรภาพของครอบครัว ระบบครอบครัวสมัยสุโขทัยจึงให้ความสำคัญแก่เพศหญิงและชายเท่าเทียมกันในแง่การหน้าที่และการยอมรับความสำคัญ

จากหลักศิลาจารึก กิ่งไคจาร์กไว้ถึงครอบครัวของพ่อขุนรามคำแหงไว้ว่า พ่อขุนรามคำแหงมีบิดาชื่อ พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ มีมารดาชื่อนางเสือง และยังได้กล่าวอีกว่ามีพี่น้องทองเดียวกัน ๕ คนเป็นผู้ชาย ๓ คนเป็นผู้หญิง ๒ คน ผู้ชายที่ปรากฏชื่อในหลักศิลาจารึกคือ พ่อขุนบาลเมืองซึ่งเป็นพี่ชายพ่อขุนรามคำแหงได้สืบราชสมบัติต่อมาจากพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ และตัว

พระยาอนุนานราชชน. ประเพณีสุโขทัย ใน หนังสืออนุสรณ์พ่อขุนรามคำแหงมหาราช อ่างแลวข้างคน. หน้า ๑๐๕.

เสริญรโกเศศ. ชีวิตชาวนาไทยสมัยก่อน (พระนคร, สมเจตน์การพิมพ์, ๒๕๑๕) หน้า ๑๐๕.

พอขุนรามคำแหงเองซึ่งเป็นผู้ที่จารึกหลักศิลาจารึกไว้ ส่วนพี่น้องคนอื่นไม่ได้กล่าวระบุชื่อไว้ในหลักศิลาจารึก

ลักษณะครอบครัวสมัยสุโขทัยดังกล่าวข้างต้น จึงน่าจะเป็นครอบครัวที่เป็นแบบครอบครัวเดี่ยวหรือครอบครัวจุกเริ่มต้น (Nuclear Family) ซึ่งประกอบด้วย พ่อ แม่ และลูก จำนวนลูกมีจำนวนสักกี่คนก็ได้หมายถึงว่ามีมากกว่า ๒ คนไม่ใช่เป็นครอบครัวขนาดเล็กเหมือนครอบครัวในสังคมเมืองปัจจุบัน ทั้งนี้เพราะครอบครัวเป็นครอบครัวในสังคมชนบทเกษตรกรรม จะต้องใช้แรงงานมากในการทำอาชีพเกษตรกรรม ลักษณะครอบครัวเดี่ยวในสมัยกรุงสุโขทัยมีอิทธิพลต่อรูปแบบครอบครัวในสังคมไทยมาจนถึงปัจจุบันนี้: จะเห็นได้จากการสำรวจของสถาบันประชากรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในปี ๒๕๑๖ ปรากฏว่าในเขตชนบทมีครอบครัวเดี่ยวร้อยละ ๖๓.๘ มีจำนวนคนในครอบครัว ๒.๕๐ คน ครอบครัวในเขตเมืองต่างจังหวัดมีครอบครัวเดี่ยวร้อยละ ๖๓.๘ มีคนในครอบครัวจำนวน ๕.๖๗ คน ในเขตกรุงเทพฯ-ธนบุรีมีครอบครัวเดี่ยวร้อยละ ๕๖.๑ มีคนในครอบครัวจำนวน ๒.๕๕ คน^๖

ความสัมพันธ์ใกล้ชิดของคนในครอบครัวและการเคารพตามระบบอาวุโสรวมทั้งแบบครอบครัวสมัยสุโขทัยดังกล่าวข้างต้นมีอิทธิพลต่อการกำหนดสถานภาพและบทบาทของสตรีในฐานะต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

ก. สถานภาพและบทบาทของสตรีในฐานะเป็นบุตรสาวในครอบครัว

ครอบครัวสมัยสุโขทัยสตรีในฐานะที่เป็นบุตรสาวต้องเคารพเชื่อฟังบิดามารดาเท่ากันโดยยึดถืออาวุโสเป็นหลักในการปฏิบัติ

ในวรรณคดีเรื่อง "คำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์"^๗ ได้กล่าวถึงบทบาทและสถานภาพของ

^๖ Visid Prachavorn. The Rural And Urban Population of Thailand: Comparative Profile. Institute Of Population Studies Chulalongkorn V. Table 2. p.15

^๗ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงเรียกนางสุพรรณมาลีว่า "คำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์" เรื่องเดิมเขาจะมีอยู่บ้าง แต่ฉบับเดิมจะบอกพรองวิปลาสขาดหายไปอย่างไรจึงมีผู้ใดในชั้นกรุงรัตนโกสินทร์นี้แต่งใหม่ โดยตั้งใจจะปฏิสังขรณ์ให้เรียบร้อย แต่ผู้แต่งมิได้ถือเอาความจริงเท็จในพงศาวดาร เป็นสำคัญอย่างเรานิยมกันทุกวันนี้ แต่งแต่จะให้ไพเราะเพราะพริ้ง

นางนพมาศซึ่งเป็นบุตรสาวของครอบครัวชั้นสูงในสมัยสุโขทัยว่า บุตรสาวจะต้องได้รับการศึกษา
ในวิชาการต่าง ๆ เช่น ภาษาไทย ภาษาสันสกฤต ร้อยกรอง วาดเขียน โดยบิดาซึ่งเป็นผู้มี
ความรู้ในเรื่องภาษาหนังสืออยู่แล้วทำหน้าที่เป็นครูสอนให้ แสดงให้เห็นถึงการยอมรับความสำ
คัญของบุตรสาวในครอบครัวชั้นสูง ซึ่งต้องเรียนรู้วิชาการต่าง ๆ ให้สมกับฐานะ ของตระกูลตน

โดยทั่วไปแล้วบุตรสาวในครอบครัวของคนธรรมดาไม่มีโอกาสได้เล่าเรียนหนังสือ
ทั้งนี้เพราะว่าไม่มีความจำเป็นที่จะนำไปใช้ประกอบอาชีพการงานเกษตรกรรม ซึ่งสามารถ
เรียนรู้ได้จากการลงมือทำงานจริง ๆ เป็นหน้าที่ของครอบครัวทำหน้าที่นี้อยู่แล้ว อีกประการ
หนึ่งระบบการศึกษาของสังคมไทยสมัยก่อนนี้วัดวัดในพระพุทธศาสนา เป็นโรงเรียนที่ให้การศึกษา
มีพระเป็นครูปฏิบัติการศึกษา บุตรสาวแทบจะไม่มีโอกาสได้เรียนรู้หนังสือเหมือนเด็กผู้ชาย นอก
จากจะเป็นบุตรสาวของครอบครัวชั้นสูงเท่านั้น อย่างไรก็ตามคนชั้นสูงเองก็ไม่อยากให้ลูกผู้หญิง
เรียนรู้หนังสือ เพราะกลัวจะเล่นเพลงยาวแต่งกลอนโต้ตอบกับผู้ชายคหิมีคืออาจทำให้ใจแตกได้
กระนั้นก็ดีครอบครัวสังคมชนบทแบบเกษตรกรรมไม่ว่าเด็กหญิงหรือเด็กชายไม่มีโอกาสได้เรียน
หนังสือตามแบบโรงเรียน เด็กชายลูกชาวบ้านจึงมีโอกาสได้เรียนหนังสือที่วัดโดยอยากรู้หนังสือ
ก็รู้หนังสือเพียงอ่านออกเขียนได้อย่าง งู ๆ ปลา ๆ เท่านั้นใช้การอะไรในเรื่องหนังสือไม่ได้

แบบการดำเนินชีวิตของบุตรสาวในครอบครัวสังคมชนบทแบบเกษตรกรรมมีวิถีดำเนิน
ชีวิตคล้ายกับบุตรชาย กล่าวคือบุตรสาวได้รับการเลี้ยงดูและรักใคร่ไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าบุตรชาย
ส่วนการแบ่งแรงงานในครอบครัวและการอบรมเรียนรู้ นั้น ได้แบ่งออกไปตามบทบาททางเพศ
เป็นต้นว่า บุตรชายต้องทำงานหนักในไร่นา เรียนรู้เพื่อทำหน้าที่เป็นผู้นำของครอบครัวต่อไป
ส่วนบุตรสาวต้องเรียนรู้วิชาการบ้านการเรือน เย็บปักถักร้อยเพื่อเตรียมตัวเป็นแม่บ้านการ เรือน
นางนพมาศนอกจากจะเรียนหนังสือดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ยังต้องเรียนวิชาการบ้านการ เรือน
วิชาการฝีมือและได้คิดประดิษฐ์กระทงโคลมลอยเป็นรูปดอกประทุมงามยิ่งกว่าผู้ใด ในพระ ราชโ
จจง เปรียบวันเพ็ญเดือนสิบสองหรือที่เรียกกันว่าพิธีลอยกระทง เมื่อถึงเวลาสมควรที่จะแต่งงาน

เรียงลงไปตามความรู้ที่มีอยู่ในเวลาแต่งหนังสือ เรื่องหนังสือจึงวิบลาสาไป"

๑ เสรีบรรณโกเศศ. เรื่องเดิม. หน้า ๒๐๘.

๒ เสรีบรรณโกเศศ. เรื่องเดิม. หน้า ๒๐๘.

ไต่บุตรสาวของครอบครัวสุโขทัยไม่ว่าจะเป็นบุตรสาวครอบครัวคนธรรมดาทั่วไปหรือครอบครัว
ชนชั้นสูงก็จะเข้าพิธีแต่งงานเมื่ออายุยังน้อยทั้งสิ้นและก็เปลี่ยนแปลงสถานภาพและบทบาท เป็น
ภรรยาและมารดาต่อไป

ข. สถานภาพและบทบาทของภรรยาในครอบครัว

ภรรยาครอบครัวสมัยสุโขทัยต้องเป็นฝ่ายปรนนิบัติสามี ทำหน้าที่เป็นแม่บ้านแม่เรือน
ชายในสมัยสุโขทัยสามารถมีภรรยาได้หลายคน ซึ่งเป็นการทำให้สถานภาพของสตรีที่เป็นภรรยา
ต่ำลงไปอีก สามีเป็นผู้คุ้มครองภรรยาต่อจากบิดามารดาของหญิงภรรยา จากหนังสือไตรภูมิพระ
ร่วงซึ่งพระมหาธรรมราชาลิไทยพระมหากษัตริย์องค์หนึ่งในครั้งกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี ได้ทรง
นิพนธ์เมื่อประมาณ พ.ศ. ๑๘๘๘ ได้กล่าวถึงบทบาทหน้าที่ของภรรยาว่าต้องทำหน้าที่ปรนนิบัติสามี
ให้ความเคารพยกย่องสามี ต้องนั่งอยู่ในที่ต่ำกว่าสามีเสมอต้องทำให้สามีพอใจทุกเวลา ที่สำคัญ
คือจะต้องไม่ประพฤตินอกใจสามี ภรรยาต้องปรนนิบัติสามีทำตัวทำทุกอย่างให้สามีพึงพอใจ เป็น
ประการสำคัญ^{๑๐}

สตรีที่เป็นภรรยาต้องเคารพชายผู้เป็นสามีโดยเฉพาะในครอบครัวชั้นสูงในราชสำนัก
เพราะว่าภรรยาในครอบครัวชั้นสูงไม่ได้มีส่วนช่วยสามีทำงานอาชีพช่วยเหลือครอบครัว
จึงต้องทำหน้าที่และฝึกฝนตนเอง เพื่อเป็นภรรยาที่ดีที่สุดของสามีประการเดียว ต้องมีความรู้ใน

^{๑๐} เสรีบริโกเศศ เล่าไว้ในหนังสือ "เล่าเรื่องในไตรภูมิพระร่วง" ในหน้า ๑๔๑-
๑๕๒ ได้กล่าวถึงลักษณะนางแก้วในไตรภูมิพระร่วงครั้งสมัยกรุงสุโขทัยว่า "แลเมื่อใดพระยามา
หาสนางแก้ว นางแก้วนั้นมิไค่นั่งอยู่ในที่อยู่คนนั้น ยอมลุกไปต้อนรับพระยาแล้วเอาหมอนทองมา
เผื่ออยู่ที่พระยานั้น แลนางจึงนวดที่พื้นคันทาและกรของพระยานั้น แลจึงเฝ้า อยู่เบื้องตำ
นางแก้วบอthonจะขึ้นเห็นอแทนแก้วกอนพระยามหาจักรพรรดิราชนั้นเลยสักคายนางแก้วนั้นจะ
กระทำการงานอันใดก็ดี ยอมไหวทูลแก่พระยานั้นให้ "ธ" รกอนยอมจะชอบใจผู้ทุกประการ
เมื่อใดพระยาสั่งให้นางจึงทำนางนั้นบอthonละเมือกทานผู้เป็นผู้สักคาย กระทำอันใด ๆ ก็ดียอม
จะชอบใจผู้ทุกประการ ว่ากล่าวอันใด ๆ ก็ดียอมพึงพอใจผู้ทุกประการแล เทาแก่พระยา
จักรพรรดิราชผู้เดียวและหากใดเป็นผัวนางใส่ สวณกับชายผูอื่นใส่จะใดเป็นผัวนางแก้วบมิได้
อันว่านางแก้วนั้นจักได้เอาใจออกห่างพระยาจักรพรรดิราชนั้นน้อยหนึ่งกับผู้มีแก่นางแต่น้อย
เลย"

เรื่องบ้านงานเรือใบใหม่ที่สุด^{๑๑} ส่วนสตรีที่เป็นภรรยาในครอบครัวคนธรรมดา ชาวบ้านชาวชนบทนิยมมีภรรยาได้เพียงคนเดียว เป็นส่วนมากด้วยเหตุผลเกี่ยวกับฐานะทาง เศรษฐกิจและทางสังคม ทำให้ไม่สามารถมีภรรยาได้หลายคน นอกจากผู้ชายครอบครัวชั้นสูงที่นิยมมีภรรยาหลายคนรวมทั้งผู้ชายนักเลงโตก็นิยมมีภรรยาหลายคน ทั้งนี้เพราะผู้หญิงชอบเลือกมาไว้เป็นผู้คุมครองคน^{๑๒} ภรรยาครอบครัวชาวบ้านทั่วไปในสมัยสุโขทัยเข้าไปมีส่วนร่วมช่วย หน้าที่ทำอะไรช่วยหัวหน้าครอบครัวทำงานในไร่นา เพราะไม่มีญาติผู้ใหญ่หรือมีคนอื่นเข้ามาช่วยทำหน้าที่นี้ ภรรยาเท่านั้นจะต้องช่วยสามีทำงานเพื่อสร้างความเป็นปึกแผ่นในครอบครัว ช่วยสามีตัดสินใจและเป็นที่ปรึกษาของสามีแต่ผู้เดียว ภรรยาจึงมีบทบาทสำคัญในการตัดสินใจและทำให้มีอำนาจจัดการงานครอบครัวอย่างเท่าเทียมกับสามี ในทางปฏิบัติมากกว่าภรรยาในครอบครัวชั้นสูง

เมื่อดูตามรูปแบบครอบครัวแล้วจะสังเกตได้ว่า ถึงแม้ว่าผู้ชายจะมีอำนาจเด็ดขาดในครอบครัวตามหลักการปกครองก็ตาม แต่ทว่าในทางปฏิบัติกลับตรงกันข้ามกล่าวคือ ลักษณะครอบครัวเดี่ยวและลักษณะงานอาชีพกลับทำให้สถานภาพและบทบาทของภรรยาในครอบครัวไม่ต่ำมากนัก โดยปกติแล้วภรรยามีบทบาทในครอบครัวเคียงข้างกับสามี และในบางกรณีอาจมีบทบาทสำคัญเหนือสามีเสียอีก

✓ ค. สถานภาพและบทบาทของมารดาในครอบครัว

มารดาในครอบครัวสุโขทัยได้รับการยกย่องเท่าเทียมกับบิดาทุกประการ ดังที่ปรากฏในหลักศิลาจารึก (ตุลาคม ๖๖๖) นางเสืองซึ่งเป็นมารดาของพ่อขุนรามคำแหงได้รับการยกย่องและ เคารพจากบุตรธิดาเท่าเทียมกับพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ นางเสืองเป็นสตรีในฐานะที่เป็นมารดาคนเดียวที่ปรากฏนามอยู่ในหลักศิลาจารึก แสดงให้เห็นความสำคัญของมารดาครอบครัวสุโขทัย

มารดาในครอบครัวสมัยนั้นเป็นผู้ให้การศึกษา อบรมบุตรธิดา ทำหน้าที่เป็นแม่บ้านแม่เรือนและมีอำนาจจัดการงานในบ้าน ไมว่าจะเป็นครอบครัวชั้นสูงหรือครอบครัวคนธรรมดา

¹¹ Wendell Blanchard. Thailand: Its People Its Society Its Culture. (New Heaven, HRAF Press., 1958.) p.p. 421-443.

^{๑๒} เสรีรักษ์โกเศศ. เรื่องเดิม. หน้า ๑๓๖.

คาทั่วไป สถานภาพและบทบาทของมารดาในครอบครัวมีความสำคัญและอยู่ในฐานะสูงเท่าเทียมกับบิดาเสมอ

กล่าวโดยสรุป สถานภาพและบทบาทของสตรีในครอบครัวสมัยสุโขทัยที่อยู่ในฐานะต่าง ๆ กัน เช่น สตรีฐานะเป็นบุตรสาวในทางปฏิบัติแล้วได้รับการยกย่องเท่าเทียมกับบุตรชาย ความแตกต่างในเรื่องเพศทำให้ครอบครัวต้องกำหนดให้บุตรสาวทำงานบ้าน ยักให้บุตรสาวทำหน้าที่แม่บ้านมากกว่าจะให้ทำงานหนักเหมือนบุตรชาย ซึ่งจะต้องทำหน้าที่เป็นพ่อบ้านสืบต่อไป และเป็นผู้มีกำลังกายแข็งแรงกว่าบุตรสาว ลักษณะครอบครัวเดี่ยวที่แยกมาเป็นอิสระทำให้บุตรสาวมีความสำคัญในครอบครัวเท่าเทียมกับบุตรชาย ส่วนสตรีที่เป็นภรรยาโดยเฉพาะในครอบครัวชั้นสูงมีฐานะต่ำกว่าภรรยาในครอบครัวชนชั้นธรรมดาทั่วไปในข้อที่ว่า ชายในครอบครัวชั้นสูงนิยมมีภรรยาหลายคน ในขณะที่ปัจจุบันทางเศรษฐกิจทำให้ชายในครอบครัวคนธรรมดาสามารถมีภรรยาได้เพียงคนเดียว ภรรยาในครอบครัวคนธรรมดาเข้าไปมีบทบาทช่วยเหลือครอบครัวทำงานอาชีพการ เกษตรกรรม ยิ่งทำให้ภรรยามีฐานะดีขึ้นมากในครอบครัว มีอำนาจจัดการตัดสินใจในครอบครัวมากกว่าภรรยาครอบครัวชั้นสูงที่มีหน้าที่แค่เพียงปรนนิบัติสามีให้สามีพึงพอใจ เท่านั้น สตรีที่เป็นมารดาในครอบครัวสมัยสุโขทัยได้รับการยกย่องจากบุตรธิดาและคนในครอบครัวเท่าเทียมกับบิดาทุกประการ มารดามีอำนาจจัดการงาน ดูแลบ้าน เลี้ยงดูให้การอบรมและการศึกษาแก่บุตรธิดา บุตรธิดาต้องให้ความเคารพเชื่อฟังมารดาในฐานะที่เป็นผู้มีอำนาจในครอบครัวคนหนึ่งด้วย

สถานภาพสตรีตามกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับครอบครัว

กฎหมายครั้งกรุงสุโขทัยได้บัญญัติสิทธิและหน้าที่ของสตรีฐานะต่าง ๆ ไว้ในครอบครัวอย่างกว้าง ๆ ไม่ได้กำหนดสิทธิและหน้าที่ไว้อย่างละเอียด ทั้งนี้เพราะสังคมสุโขทัยเป็นสังคมเล็กมีประชากรน้อย การที่กฎหมายบัญญัติสิทธิและหน้าที่ของคนในสังคมไว้อย่างกว้าง ๆ จึงไม่มีปัญหาอะไรมากนัก กฎหมายครั้งกรุงสุโขทัยโดยเฉพาะที่ปรากฏในหลักศิลาจารึกได้บัญญัติสิทธิและหน้าที่ของสตรีในฐานะต่าง ๆ ในครอบครัวไว้ดังต่อไปนี้

ก. สถานภาพของบุตรสาวในครอบครัว

จากกฎหมายลักษณะมรดกในหลักศิลาจารึกหลักที่ ๑ คำว่าที่ ๑ บรรทัดที่ ๕๕-๕๓-๕๔.

(คณะกรรมการประกอบ) บัญญัติใหม่รดกของผู้ตายตกแก่ลูกตามหลักการ "ให้แก่ลูกมันสิ้น" ซึ่งไม่ได้ระบุไว้แน่ชัดลงไปว่าเป็นลูกชายหรือหญิง แต่โคกลาวไว้รวมกันว่าให้มรดกตกทอดแก่ลูกของผู้ที่ตายไป ซึ่งสามารถกล่าวได้เป็นสองประการ คือ

ประการแรก ทรัพย์สินสมบัติของผู้ตายตามที่หลักศิลาจารึกกล่าวถึงไว้ซึ่งพอเชื่อ (ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช ให้ความเห็นไว้ว่า "พอเชื่อ" แปลว่าเจ้ามรดก ซึ่งล้มหายตายกว่า (จาก) เย่า เรือน เลือคำ แปลว่าเลือกทายทองเป็นของมีค่า คงไม่ใช่เสียใจ คือเลือกชายเปลือย (เหนือที่ไม่มีใครอยากจะได้เป็นมรดก)^{๑๓} ตายแล้วทิ้งไว้เป็นมรดกมี ช่าง ลูกเมีย นาง ขาว ไท พ้า ขา ไท ป่า มาก ป่า พลุ แแบ่งให้แก่ลูกทุกคนเท่ากันไม่ว่าจะเป็นลูกหญิงหรือลูกชาย ถ้าได้ชื่อว่า เป็นลูกแล้ว ก็จะต้องได้รับมรดกสืบทอดตามหลักการที่ว่า "ให้แก่ลูกมันสิ้น" คว้าเหตุผลดังกล่าวนี้ บุตรสาวในครอบครัวจึงมีสิทธิในการสืบมรดกเท่ากับบุตรชาย ไม่มีการแบ่งมรดกเป็นภาคหลวง ภาคบิดาหรือภาคภริยา บุตร เป็นทายาทผู้รับมรดกสายตรงแต่ผู้เดียวโดยไม่คำนึงว่าบุตรนั้นจะเป็น บุตรหญิงหรือชาย จะมีสิทธิได้รับมรดกจากบิดาเท่ากัน ตามหลักในการสืบมรดกอันนี้ในปัจจุบันตาม ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์มาตรา ๑๖๕๕ ก็ยังให้สิทธิแก่บุตรชายหญิง เป็นลำดับหนึ่งให้สิทธิ ได้รับมรดกจากเจ้ามรดกเป็นต้น เห็นได้ว่าก็ยังใช้หลักการ เดียวกันกับหลักการสืบมรดกสมัยสุโข- ทัยที่ว่า "ให้แก่ลูกมันสิ้น"

ประการที่สอง ถ้าจะพิจารณาตามหลักการ ปกครองและการสืบอำนาจกันแล้ว ตามหลัก ศิลาจารึก เห็นได้ว่าบุตรชายคนโตจะต้องรับมอบอำนาจการปกครองลูกบ้านต่อมาจากบิดาหรือพอ เชื่อที่ตายหรือล้มหายตายกว่าจากไปแล้ว เช่น พอขุนศรีอินทราทิตย์ตายไป พอขุนบาลเมืองจะ ต้องได้รับมอบอำนาจต่อบิดา พอขุนรามคำแหงจะต้องตกอยู่ในอำนาจของพอ ขุนบาลเมืองต้อง เคารพเชื่อฟังขุนบาลเมืองจนกระทั่งพอขุนบาลเมืองตายไป พอขุนรามคำแหงจึงมีอำนาจปกครอง เมืองทั้งหมด ระบบการสืบอำนาจโดยยึดหลักการระบบอาวุโสนี้ ทำให้เกิดความเข้าใจได้ว่า บุตร ชายคนโตจะต้องเป็นผู้รับมอบอำนาจและมีสิทธิในการรับมรดกจากบิดาแต่ผู้เดียวตามหลักการ "ให้แก่ลูกมันสิ้น" น้องชายหรือพี่สาวน้องสาวจะต้องอยู่ในอำนาจของบุตรชายคนโต เมื่อบุตรชาย

^{๑๓}ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช. ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง ใน หนังสืออนุสรณ์พ่อขุนราม คำแหง อ่างแลวข้างต้น. หน้า ๖๗.

คนโศกตายลงบุตรชายคนรองจะมีอำนาจสืบต่อมา บุตรหญิงจะไม่มีสิทธิในการปกครองทรัพย์สินมรดกของบิดาของตนเองเลย สิทธิของบุตรสาวตามความหมายนี้จึงไม่มีสิทธิประการใดตามกฎหมายหมายสืบมรดก หลักการ "ให้แก่ลูกมันสิ้น" จึงให้สิทธิเฉพาะบุตรชาย การสืบทอดสิทธิและอำนาจสืบทอดมาทางสายบุตรชาย แม้แต่สตรีที่เป็นภรรยาตามวรรคที่ว่า "ลูกเมีย" ก็ต้องตกเป็นมรดกของลูกชายผู้ได้รับมรดกและมีอำนาจเป็นหัวหน้าครอบครัวหรือพ่อบ้านคนใหม่ มีผู้แสดงความคิดเห็นว่าสมัยกรุงสุโขทัยสภาพสังคมสมัยนั้น ชายสามารถมีภรรยาได้หลายคน เมียน้อยจึงตกทอดเป็นมรดกได้ ขจร สุขพาณิชย์ ให้ความเห็นไว้ว่า ในสมัยสุโขทัยนั้นเมื่อราษฎรชายชนมทรัพย์สิ้นรวมทั้งหนี้สินทั้งหลายทั้งปวงอีกทั้งผู้พึ่งพาอาศัยคือ ลูกเมีย ญาติพี่น้องของผู้ชายชนมตลอดจนข้าทาส บ่าวไพร่ทั้งสิ้นตกทอดอยู่ในความดูแลของทายาท คำว่า "ลูกเมีย" ของผู้ชายชนมคริสต์โวลด์ และ อ.นคร แปลว่า *wives, children* แสดงให้เห็นว่าชายในสมัยสุโขทัยมีเมียหลายคน และลูกหลายคนมากคนด้วยกัน ผู้คนเหล่านั้นเป็นผู้พึ่งพาอาศัยของผู้ชายชนมซึ่งทายาทมีหน้าที่จะต้องรับเลี้ยงดูให้อยู่อาศัย เป็นระบบครอบครัวขยาย นับแต่ครั้งนั้นแล้ว เมื่อมาถึงสมัยอยุธยาหัวหน้าครอบครัวซึ่งเรียกว่า "พ่อบ้าน" คนพึ่งพาอาศัยรวมทั้งข้าทาสบ่าวไพร่รวมเรียกว่า "บริวาร" ย่อมขึ้นอยู่กับความดูแลอารักขาของพ่อบ้านทั้งสิ้น^{๑๕}

จากความคิดข้างต้นจะเห็นได้ว่าระบบครอบครัวขยายสมัยสุโขทัยทำให้สถานภาพของสตรีในครอบครัวมีสถานภาพต่ำมากเหมือนกันกับสถานภาพของสตรีครอบครัวจีน ญี่ปุ่นและอินเดีย สตรีไม่มีสิทธิอันใดเลยตามกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับมรดกครอบครัวและกฎหมายอื่นผู้ชายเท่านั้นที่มีสิทธิตามกฎหมาย

เมื่อหันมาพิจารณากฎหมายอื่น ๆ เช่น กฎหมายเกี่ยวกับการค้าขายกฎหมายเกี่ยวกับลักษณะจับจองที่ดินทรัพย์สิน กฎหมายเรื่องการพิจารณาคดี กฎหมายเกี่ยวกับการร้องทุกข์และกฎหมายอื่น ๆ ก็มีได้บัญญัติห้ามไม่ให้สิทธิแก่สตรีตามกฎหมายดังกล่าว ประกอบกับข้อมูลในเรื่อง

^{๑๕}ขุนประเสริฐสุภมาตรา. แนวความเห็นโดยย่อเกี่ยวกับกฎหมายสมัยกรุงสุโขทัย ในหนังสือ อนุสรณ์พ่อขุนรามคำแหงมหาราช อ่างแลวข้างตน. หน้า ๑๘๖.

^{๑๕}ขจร สุขพาณิชย์. ไพร่ฟ้าข้าไท ในนิตยสาร "ศิลปากร" ปีที่ ๑๕ เล่มที่ ๓ กันยายน ๒๕๑๘. หน้า ๘๕-๘๗.

เกี่ยวกับลักษณะครอบครัวสมัยสุโขทัยเป็นข้อมูลที่หาได้ยากมาก ไม่ค่อยมีผู้ใดทำการศึกษาไว้เป็น
 แต่เพียงสันนิษฐานเท่านั้น ถ้าจะพิจารณาตามสภาพสังคมและตามหลักศิลาจารึกสังคมสุโขทัยไม่
 น่าจะเป็นสังคมที่มีระบบครอบครัวแบบขยายเป็นแบบแผนตายตัว เหมือนระบบถือแซ่สกุลในสังคม
 จีน ซึ่งญาติพี่น้องในสกุลเดียวกันจะต้องอยู่ใต้อาการปกครองของหัวหน้าครอบครัวคนเดียว ข้อมูล
 ที่เป็นหลักฐานชิ้นหนึ่งคือหลักศิลาจารึกก็ยังได้กล่าวถึงครอบครัวซึ่งทำหน้าที่ปกครองกรุงสุโขทัย
 ทั้งหมดไว้แต่เฉพาะ พ่อ แม่ ลูกเท่านั้นไม่ได้กล่าวถึงญาติพี่น้องคนอื่นไว้เลย เป็นการยืนยันว่า
 ลักษณะครอบครัวสมัยสุโขทัยน่าจะมีลักษณะเป็นครอบครัวเดี่ยวหรือครอบครัวจุดเริ่มต้นมากกว่า
 ประกอบไปด้วยบุคคลซึ่งเป็นสมาชิกในครอบครัวเฉพาะ ๒ ชั่วรุ่นเท่านั้น คือ รุ่นพ่อ แม่และรุ่น
 ลูกเท่านั้น ลูกชายหนึ่งเมื่อแต่งงานไปก็จะแยกครอบครัวออกไปไม่อยู่ร่วมกับครอบครัวพ่อแม่แล้ว
 แต่ลูกคนที่จะรับมรดกต่อจากพ่อแม่ของตนเองเท่านั้น บุตรสาวในครอบครัวจึงน่าจะมีสิทธิได้รับ
 มรดกของบิดามารดาซึ่งเป็นเจ้ามรดกตามนัยแห่งความคิดในประการแรกมากกว่า ส่วนในประ-
 การที่สองมีทางเป็นไปได้น้อยมากด้วยเหตุผลดังกล่าวข้างต้น

๒. สถานภาพของสตรีในครอบครัวตามกฎหมาย

กฎหมายกรุงสุโขทัยกำหนดให้หญิงภรรยาตกมาเป็นมรดกของทายาทได้ นับ
 ว่าภรรยามีสถานภาพว่า ขุนประเสริฐสุภุมাত্রา^{๑๕} ได้ให้ความเห็นว่า คำว่า "เมีย" ในหลักศิลา
 จารึกน่าจะหมายถึงเมียน้อยเท่านั้นที่ตกทอดเป็นมรดกได้ ส่วนเมียหลวงซึ่งหมายถึงเป็นมารดา
 ของลูกผู้เป็นทายาทเจ้ามรดกนั้นไม่น่าจะใช่ เพราะตามหลักฐานจะเห็นว่าลูกจะต้องให้การ
 เคารพเชื่อฟังมารดาเท่ากับบิดา มารดาอยู่ในฐานะสูงเท่ากับบิดา เมื่อบิดาตายลงทรัพย์สินทั้ง
 หลายตกแก่บุตรซึ่งเป็นทายาทก็จะต้องให้ความเคารพยกย่องมารดาเช่นเดิม จากค่านิยมอันนี้
 เจตจำนงของกฎหมายคงจะไม่บัญญัติให้เมียหลวงอันเป็นมารดาของทายาทตกทอดมาเป็นมรดก
 ได้ ส่วนเมียน้อยถือว่าเป็นผู้อาศัยซึ่งบวรมีของครอบครัว น่าจะตกเป็นมรดกได้

นอกจากนี้กฎหมายลักษณะโจรกรุงสุโขทัย^{๑๖} ก็ได้บัญญัติสถานภาพของภรรยาไว้
 (คู่ควบที่ในภาคผนวกประกอบ) บัญญัติให้สตรีที่เป็นภรรยาต้องอยู่ในความคุ้มครองของสามี ถ้า

^{๑๕}มหาอำ ทวงศ์วารม. ผู้แปล กฎหมายลักษณะโจร ในวารสาร ศิลปากร ฉบับวัน
 เกิดกรมศิลปากร วันที่ ๓ พฤษภาคม ๒๔๕๕. หน้า ๕๕-๖๐๕.

ผู้ใดลักขโมยของผู้อื่นไปคงมีโทษให้ทอศลินใหม่ตามกฎหมายลักษณะโจร แสดงให้เห็นว่าสตรี
ในฐานะที่เป็นภรรยาต้องอยู่ในความคุ้มครองของสามีสามีเป็นผู้ให้ความคุ้มครอง และปกป้อง-
ภรรยา สถานภาพของภรรยาตามกฎหมายครั้งกรุงสุโขทัยจึงเรียกได้ว่ามีสถานภาพต่ำ ในเมื่อ
ต้องอยู่ในความคุ้มครองของสามีด้วยอำนาจอื่น ๆ จึงน่าจะไม่มีตามไปด้วยเพราะถือว่าสามีทำ
หน้าที่แทนเสมือนเป็นผู้ปกครองอยู่แล้ว

ค. สถานภาพของมารดาในครอบครัวตามกฎหมาย

มารดาในครอบครัวสุโขทัยตามกฎหมายที่ปรากฏในหลักศิลาจารึก กำหนดให้บุตรต้อง
อุปการะมารดาและบิดาขณะที่มารดาและบิดายังมีชีวิตอยู่ แสดงให้เห็นสถานภาพของมารดาที่กฎ-
หมายกำหนดไว้สูงเท่าเทียมกับบิดา ส่วนสิทธิและหน้าที่อื่น ๆ ของมารดาตามกฎหมายครั้งกรุงสุโขทัย
ไม่ได้กำหนดไว้เลย

สถานภาพของสตรีในสังคมตามกฎหมาย.

กฎหมายครั้งกรุงสุโขทัยยังได้บัญญัติถึงสิทธิและหน้าที่ของสตรีในฐานะที่เป็นพลเมือง
คนหนึ่งของสังคมไว้กว้าง ๆ ไม่ได้กำหนดแน่นอนตายตัวแต่ประการใด ดังจะเห็นได้จากกฎ-
หมายลักษณะต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

กฎหมายเกี่ยวกับการค้าที่จารึกไว้ในคำจารึกหลักที่ ๑ ด้านที่ ๑ บรรทัดที่ ๕๐-๕๔
(อยู่ในภาคผนวกประกอบ) กฎหมายให้สิทธิแก่คนในสังคมทั้งหญิงและชายประกอบอาชีพค้าขาย
ไม่ได้จำกัดสิทธิในการประกอบอาชีพค้าขายว่าเป็นอาชีพที่หญิงหรือชายประกอบกันมากเพศใด
เพศหนึ่ง แต่ตามหลักกฎหมายแล้วแสดงให้เห็นอย่างเด่นชัดว่ากฎหมายให้สิทธิเท่าเทียมกับชาย
ในการประกอบอาชีพ

ในกฎหมายเกี่ยวกับลักษณะการจับจองทรัพย์สินตามคำจารึกหลักที่ ๑ ด้านที่ ๑ บรร-
ทัดที่ ๒-๓-๔-๕ กำหนดให้ผู้ใดก็ตามที่สามารถจับจองที่ดินได้ก็ให้สิทธิแก่ผู้นั้นเป็นเจ้าของที่ดินที่จับ
จองเท่าที่เขาหกร้างว่างพงได้ กฎหมายเกี่ยวกับการจับจองทรัพย์สินไม่ได้กำหนดให้แต่เฉพาะ
ชายเท่านั้นที่จะเป็นผู้สามารถหกร้างว่างพงได้ ได้กล่าวแต่โดยเฉพาะว่าใครสร้างไว้ให้แก่นัน
สตรีจึงสามารถมีสิทธิตามกฎหมายที่จะเป็นผู้จับจองที่ดินบุกเบิกทำการเกษตรกรรมได้ ลักษณะ
สังคมสุโขทัยเป็นสังคมเกษตรกรรม แรงงานเพศชายเป็นที่ต้องการและจำเป็นในงานอาชีพที่

ต้องใช้แรงงานมากกว่า เพศชายจึงเหมาะที่จะเป็นหัวหน้าครอบครัวบุกเบิกที่กว้างขวางพอสมควร
สตรีซึ่งเป็นเพศอ่อนแอน่าจะเป็นผู้ทำงานบ้านเรือนมากกว่าจะออกไปทำงานหนัก อย่างไรก็ตาม
กฎหมายของกรุงสุโขทัยก็ถือหลักในเรื่องความเท่าเทียมกันระหว่างเพศชายและหญิง กำหนด
ให้สตรีมีสิทธิในการจับจองทรัพย์สินที่ดินไร่นาทั้งปวง ถ้าสตรีสามารถทำได้โดยยึดหลักที่ว่า
"ใครสร้างได้ไว้แกมัน"

กฎหมายเกี่ยวกับเรื่องการพิจารณาคดี ตามหลักศิลาจารึกหลักที่ ๑ ด้านที่ ๑ บรรทัด
ที่ ๕๕-๕๖ และกฎหมายเกี่ยวกับการร้องทุกข์ตามคำจารึกหลักที่ ๑ บรรทัดที่ ๓๓-๓๓-๓๔ (ดูใน
ภาคผนวกประกอบ) กฎหมายทั้งสองบทนี้ให้สิทธิแก่สตรีเท่าเทียมกับผู้ชายในการร้องทุกข์และการ
พิจารณาคดีอย่างเป็นธรรมไม่ได้จำกัดสิทธิสตรีในฐานะที่เป็นพลเมืองสุโขทัยคนหนึ่งแต่ประการ
ใดเลย

สถานภาพทางสังคมตามกฎหมายของสตรีสุโขทัยดังกล่าวข้างต้น จึงมีสิทธิเท่าเทียม
กับชายทุกประการนับว่าสตรีสุโขทัยไม่ถูกจำกัดสิทธิในสังคม ตามกฎหมายดังกล่าวข้างต้น สะ-
ท้อนให้เห็นว่าวัฒนธรรมและประเพณีไทยไม่ได้จำกัดสิทธิสตรีแต่ประการใด คงพิจารณาว่าสตรี
เป็นสมาชิกในสังคมคนหนึ่ง เหมือนผู้ชายด้วย

สถานภาพและบทบาทสตรีทางสังคมสมัยสุโขทัย

สังคมสุโขทัยเป็นสังคมชนบทแบบเกษตรกรรม ประชากรส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ
ในเวลาว่างประชากรกรุงสุโขทัยส่วนใหญ่เข้าร่วมในพิธีทางพุทธศาสนาทุกคนไม่ว่าจะเป็นหญิง
หรือชาย พุทธศาสนาไม่ได้กีดกันผู้หญิงให้มีสถานภาพต่ำกว่าผู้ชาย แมว่าบางกรณีดูเหมือนว่าข้อ
ห้ามทางศาสนาไม่ให้สิทธิแก่สตรีบวชเป็นพระภิกษุณีได้ เว้นแต่จะได้ปฏิบัติตามหลักเกณฑ์ต่าง ๆ
มากมายในขณะที่ผู้ชายสามารถบวชเป็นพระภิกษุได้ทันที โดยที่ไม่ต้องปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ต่าง ๆ
ก่อนบวชเท่าสตรี ด้วยเหตุนี้ทำให้ในปัจจุบันไม่มีสตรีคนใดเลยสามารถจะบวชเป็นภิกษุณีได้ตาม
หลักพุทธศาสนาทั่วไปแล้วยกย่องสถานภาพสตรีเท่าเทียมกับชาย อิทธิพลของศาสนาพุทธจึงทำให้
สถานภาพของสตรีในสังคมไม่ถูกกดขี่มากเหมือนในสังคมจีนและญี่ปุ่นที่นับถือศาสนาพุทธเหมือน
กัน แต่หลักปฏิบัติในครอบครัวถือสิทธิของใจทำให้สถานภาพของสตรีต่ำกว่าผู้ชาย ในครอบครัวและ
ในสังคม บทบาทของสตรีทางสังคมในสมัยสุโขทัยมีดังต่อไปนี้

ก. สถานภาพและบทบาทสตรีทางการศึกษา

สถานภาพและบทบาทสตรีทางการศึกษาที่สามารถเห็นได้อย่างเด่นชัด เห็นได้จาก คำรับนางนพมาศ สตรีสามารถได้รับการศึกษาเท่าเทียมกับผู้ชายโดยเฉพาะสตรีสังคมชั้นสูง นางนพมาศ เป็นตัวอย่างของสตรีที่ได้รับการศึกษาตามแบบฉบับที่คนในสังคมชั้นสูงในขณะนั้นนิยมศึกษาอยู่ เช่น ร้อยกรอง วาดเขียน อักษรสยามพากย์ อักษรสันสกฤต พุทธวจนะ คัมภีร์ย ไตรเภท เรียนแต่งกลบทกลกาพย์ โคลงฉันทลักษณ์ คัมภีร์ไตรวิชาตามคำรับโหราศาสตร์ วิชาการดูดวงพเคราะห์ วิชาการต่าง ๆ เหล่านี้สังคมยินยอมให้สตรีได้รับการศึกษาได้โดยไม่มีกีดกันไว้ให้เฉพาะผู้ชายเท่านั้น นอกจากนี้สตรียังต้องเข้ารับการศึกษาและภารกิจการอบรมเป็นพิเศษ

สตรีสามัญชนธรรมดาทั่วไปไม่มีโอกาสรับการศึกษาโดยเหตุผลที่ว่า วัดทางพุทธศาสนา เป็นสถานที่แห่งเดียวที่ให้การศึกษาเฉพาะผู้ชาย ประกอบกับลักษณะงานอาชีพที่กระทำอยู่ไม่จำเป็นต้องเรียนรู้ แม้แต่เด็กผู้ชายที่มีโอกาสเข้ารับการศึกษาในวัดก็เรียนเพื่อรู้เท่านั้น ไม่ได้นำวิชาความรู้ที่ศึกษามาจากวัดไปใช้ในการประกอบอาชีพเลยแม้แต่คนเดียว

ข. สถานภาพและบทบาทสตรีทางการอาชีพ

ในเรื่องการประกอบอาชีพ สตรีในสังคมสุโขทัยต้องเข้าร่วมช่วยเหลือครอบครัวทำงานอาชีพเกษตรกรรมในไร่นาเหมือนผู้ชาย ในเวลาว่างผู้หญิงก็ทำงานอื่นที่มีความจำเป็นและทำเครื่องมือเครื่องใช้สำหรับครอบครัวอื่น ๆ บทบาททางอาชีพของสตรีสุโขทัยจึงมีไม่มากเหมือนกับสตรีสังคมชนบทแบบเกษตรกรรมทั่วไป

สตรีชั้นสูงสามารถเข้ารับราชการในราชสำนักเหมือนผู้ชาย โดยรับราชการในตำแหน่งที่เกี่ยวกับข้าราชการฝ่ายใน นางนพมาศได้เข้ารับราชการ เป็นที่นางสนมตำแหน่งท้าวศรีจุฬาลักษณ์ การเข้ารับราชการของสตรีในสังคมชั้นสูงส่วนมากจะเป็นตำแหน่งราชการที่ไม่สำคัญเท่ากับชาย ทำให้ดูเหมือนว่าสตรีถูกกีดกันในเรื่องการเข้ารับราชการ ในสมัยสุโขทัยเป็นสมัยที่มีการรบพุ่งทำสงครามอยู่ตลอดเวลา และไม่เคยปรากฏว่าสตรีคนใดที่รับราชการ เป็นผู้เข้าร่วมการสงครามเลย ส่วนมากแล้วสตรีจะทำหน้าที่ราชการในตำแหน่งที่เป็นหน้าที่ที่ให้ความสุข ประณีตให้แก่ผู้ชายที่เป็นนักรบออกทำสงคราม การแบ่งแรงงานระหว่างเพศชายและหญิงที่มีมากอย่างเห็นได้ชัดในสังคมชั้นสูง ทำให้สตรีมีสถานภาพต่ำกว่าผู้ชายในการทำงานและบทบาททางสังคม

๑ค. สถานภาพและบทบาทสตรีทางการเมือง

สังคมสุโขทัย เป็นสังคมที่ทำสงครามรบพุ่งกับประเทศเพื่อนบ้านอยู่ตลอดเวลา สตรีไม่มีบทบาททางการเมืองเลย สตรีต้องอยู่ในความคุ้มครองของผู้ชายที่ออกไปทำสงครามป้องกันสังคม และมีหน้าที่ดูแลครอบครัวที่อยู่ข้างหลัง เมื่อผู้ชายกลับมาจากสงครามผู้หญิงมีหน้าที่ดูแลปรนนิบัติผู้ชาย บทบาททางการเมืองเป็นเรื่องของผู้ชายเท่านั้น ผู้หญิงเพียงแค่เป็นผู้ช่วยเหลือความคิดในเรื่องนี้มีอิทธิพลสืบมาจนถึงปัจจุบัน ผู้หญิงมีความเห็นว่าไม่ใช่หน้าที่ของผู้หญิงที่จะเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับการเมือง สตรีจึงไม่มีใครสนใจที่จะเข้าไปไม่มีบทบาททางการเมืองเท่าใดนัก

สถานภาพและบทบาทของสตรีสมัยอยุธยา

สมัยอยุธยาได้เป็นราชธานีต่อมาจากรุงสุโขทัยเริ่มตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๕๓ ภูมิวิยองค์แรกคือ สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ หรือพระเจ้าอู่ทองและสิ้นสุโขทัยใน พ.ศ. ๒๓๑๐ ในแผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาธิราชหรือที่เรียกว่า "ขุนหลวงสุโขทัย" รวมเป็นเวลาที่ยุทธอยุธยาเป็นราชธานีแห่งราชอาณาจักรไทยเป็นเวลาทั้งสิ้น ๔๑๗ ปี มีกษัตริย์ทั้งสิ้น ๓๓ พระองค์ มีราชวงศ์ขึ้นครองราชย์กรุงศรีอยุธยา ๕ ราชวงศ์ คือ ราชวงศ์อู่ทอง ราชวงศ์สุพรรณภูมิ ราชวงศ์สุโขทัย ราชวงศ์ปราสาททอง และราชวงศ์บ้านพลูหลวง^{๑๗} ระยะเวลาที่ยาวนานนี้ทำให้ชาวกรุงศรีอยุธยาได้สร้างวัฒนธรรม ขนบประเพณีที่มีอิทธิพลต่อสังคมไทยในทุกด้านจนถึงปัจจุบันนี้อย่างมากมาย สังคมอยุธยามีระบบการปกครองที่แตกต่างกับสมัยสุโขทัย เป็นผลให้สถานภาพและบทบาทของสตรีอยุธยามีความแตกต่างกับสมัยสุโขทัยในข้อต่าง ๆ ที่จะศึกษาดังต่อไปนี้

สภาพสังคมทั่วไป

สังคมอยุธยาเป็นสังคมเกษตรกรรมแบบชนบทเหมือนสังคมสุโขทัย ประชากรประกอบด้วยอาชีพทำนาและอาชีพอื่น ๆ ที่มีลักษณะคล้ายกันนี้ ประชากรสมัยอยุธยาก็เหมือนประชากรในสังคมเกษตรทั่วไป กล่าวคือ แยกย้ายกันอยู่กระจัดกระจายเป็นหย่อมตามเขต ตามแขวง ในตัวเมืองและตามหัวเมืองชนบท เคย ลาลูแบร์ได้กล่าวไว้ในหนังสือราชอาณาจักรสยามอันหมายถึงกรุงศรีอยุธยาในขณะนั้นว่า ในเขตพระนครศรีอยุธยามีประชากรน้อยมาก แม้จะเป็นเมือง

^{๑๗} กรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย. ประวัติศาสตร์สมัยกรุงศรีอยุธยา (พระนคร โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๕) หน้า ๖-๗.

หลวงเมื่อเทียบกับพื้นที่อันกว้างขวางของประเทศไทยขณะนั้นแล้ว ถ้ารวมทั้งประเทศแล้วประชากรแห่งราชอาณาจักรอยุธยาที่ยังมีน้อยลงไปอีกตามส่วนเฉลี่ย กรุงศรีอยุธยาที่มีการปกครองในระบบที่จะต้องเกณฑ์ประชากร เขาเป็นทหารในเหล่าต่าง ๆ ราษฎรทุกคนจะต้องถูกเกณฑ์เป็นทหารของราชอาณาจักรอยุธยา ซึ่งรวมเรียกว่าไพร่ ในกฎหมายครั้งกรุงศรีอยุธยาเรียกว่ากฎหมายพระอัยการบานแดนซึ่งเป็นกฎหมายบังคับให้ราษฎรอยุธยาทุกคนขึ้นทะเบียนทางว่าเป็นไพร่ในราชการจะเป็นไทหรือเป็นทาสก็ตามจะต้องถูกเกณฑ์ให้ไปเป็นทหารทั้งสิ้น^{๑๔} ตามหลักการเกณฑ์ทหารทำให้มีระบบสามโนครวัันที่คำนวณประชากรซึ่งตามความเป็นจริงน่าจะไม่ได้ผลมากนัก เพราะว่าเมื่อใดก็ตามเมื่อมีข่าวไปถึงชนบทว่าจะมีผู้ออกไปศึกเลข ชายฉกรรจ์ในชนบทก็มักจะหลบหนีเข้าไปในป่า บางพวกก็อาจหลบไปชั่วคราว เมื่อขุนนางผู้สักเลขกลับไปแล้วก็จะกลับคืนสู่บ้านเมืองของตน^{๑๕} จากจดหมายเหตุของลาลูแบร์นี้ยังได้กล่าวไว้อีกว่าจำนวนพลเมืองที่ขาดหายไปนั้น ได้แก่ผู้หลบหนีราษฎรเข้าไปชุมนุมซ่อนอยู่ในป่าตามที่จะตามตัวมาขึ้นทะเบียนสำรวจได้ แต่ก็ได้มีการสำรวจสามโนครวัันทุกปีมิได้ขาด ทำให้ทะเบียนคนชาย หวัง และ เด็กไว้อย่างครบถ้วน เพราะสมัยกรุงศรีอยุธยามีการเก็บภาษีอากรเกณฑ์ชายฉกรรจ์มาเป็นไพร่หลวง ประชากรจากการสำรวจครั้งหนึ่งมี ๑,๕๐๐,๐๐๐ คน^{๑๖} ในเวลาต่อมาเนื่องจากกรุงศรีอยุธยาได้เสียแก่พม่าในครั้งที่สอง และถูกพม่าเผากรุงศรีอยุธยาเสียหายมากรวมทั้งเอกสารก็ได้ถูกทำลายไปด้วย หลักฐานในเรื่องประชากรครั้งกรุงศรีอยุธยาจึงไม่มีเหลือไว้เลยนอกจากที่ลาลูแบร์ได้กล่าวไว้

ระบบการปกครองของกรุงศรีอยุธยาเป็นระบบการปกครองซึ่งพระมหากษัตริย์มีพระราชอำนาจมาก กรุงศรีอยุธยารับวัฒนธรรมการปกครองมาจากขอม ระบบถาวรปกครองสมัยอยุธยาจึงแตกต่างจากการปกครองสมัยสุโขทัยในข้อที่ว่า พระมหากษัตริย์ไทยสมัยสุโขทัยอยู่ใน

^{๑๔}ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช. ปรากฏดาเรื่องกฎหมายสมัยกรุงศรีอยุธยา (พระนคร, หน่วยงานจากัดศิวิลพร, ๒๕๑๐) หน้า ๕๕-๕๖.

^{๑๕}ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช. เมืองไทยกับคึกฤทธิ (พระนคร, สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๑๐) หน้า ๘๒-๘๓.

^{๑๖}มร. เคอ. ลาลูแบร์. ราชอาณาจักรสยาม สันต์ ท. โภกมลบุตร. แปล (พระนคร, สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๑๐) หน้า ๕๖-๕๗.

ฐานะพอเมืองปกครองราษฎร เยี่ยงบิดาปกครองบุตร ส่วนความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับราษฎร ในอาณาจักรอยุธยา นั้น เป็นความสัมพันธ์ระหว่างเจ้ากับข้า ระบบการปกครองที่แตกต่างกันนี้เป็นปัจจัยสำคัญทำให้สังคมอยุธยาและสุโขทัยมีความแตกต่างกันในเรื่องอื่นด้วย กรุงศรีอยุธยาปรากฏว่าตำแหน่งพระมหากษัตริย์ เป็นตำแหน่งที่วางชิงไต่ด้วยอำนาจทางทหาร ผู้มีกำลังทางทหารมากที่สุดมักจะไต่ขึ้นครองราชย์ มิได้สืบราชสันตติวงศ์กันมาเช่นในกรุงสุโขทัย หลักการแห่งอำนาจนั้นย่อมจะมีความเข้มแข็งเด็ดเดี่ยวกว่าหลักการแห่งการสืบสายโลหิต พระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาทรงอยู่ในฐานะเจ้าชีวิต มีพระราชอำนาจเหนือชีวิตทุกคนในสังคมไม่ว่าบุคคลนั้นจะอยู่ในฐานะสูงต่ำอย่างไร หลักการปกครองสมัยอยุธยาจึงเป็นสังคมเปิด มีการเปลี่ยนแปลงเรื่องชนชั้นเสมอ ถึงแม้ว่าสังคมสมัยนั้นจะมีชนชั้นสูง คือผู้มีศักดินาตั้งแต่ ๔๐๐ ไร่ขึ้นไปและผู้มีศักดินาต่ำกว่านั้นถือว่าเป็นไพร่ มีฐานะตลอดจนสิทธิและหน้าที่แตกต่างกัน ชนชั้นเหล่านั้นก็เป็นชนชั้นที่ไม่มีเสถียรภาพหรือความถาวรแต่อย่างใด มีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอไม่มีความคงที่ตายตัวเหมือนในสังคมระบบวรรณะอันเคย คนทุกคนในสังคมไม่ว่าจะเป็นเจ้าหรือขุนนางหรือเป็นไพร่ ย่อมอยู่ในฐานะเป็นข้าแผ่นดินเสมอกันหมด ความเสมอกันภายใต้พระราชาอำนาจและความเคลื่อนไหวเข้าหากันระหว่างชนชั้นต่าง ๆ ทำให้ชนชั้นแต่ละชั้นไม่สามารถแยกตัวออกจากกันได้โดยเด็ดขาด ระบบสังคมอยุธยาจึงเป็นสังคมที่ประชาชนมีความเสมอภาคกันภายใต้พระราชาอำนาจของพระมหากษัตริย์ ประชาชนชายและหญิงมีสิทธิและหน้าที่เป็นข้าแผ่นดินเท่าเทียมกันหมด ด้วยหลักการนี้ความแตกต่างในเรื่องเพศชายหรือเพศหญิงจึงไม่เป็นปัจจัยสำคัญในการกำหนดสิทธิและหน้าที่ของคนในสังคม การแบ่งชั้นในสังคมไทย เป็นไปอย่างผิวเผิน ไม่ฝังลึกในจิตใจของคนไทยเช่นการแบ่งวรรณะในสังคมอินเดีย เพราะประเทศไทยแต่เดิมมิได้มีทำสมาคมนั้นและไม่ต้องนิตยคนไทยซึ่งได้รับการกล่อมเกลாத่างพระพุทธศาสนาด้วย พระพุทธศาสนานั้นถึงจะแบ่งชั้นบุคคลบ้างก็เป็นการแบ่งตามคุณธรรมความดีหรือบารมีที่สร้างสมมาและตามหลักอาวุโส นอกจากนี้การกำหนดสถานภาพและบทบาทของคนในสังคมยังต้องอาศัยค่านิยมมาตัดสิน เช่น ปัจจัยทางสภาพแวดล้อม สังคมอยุธยานอกจากจะมีการทำสงครามกับประเทศเพื่อนบ้านใกล้เคียงแล้ว ยังทำสงครามชิงชิงความเป็นใหญ่กันเป็นศึกสงครามภายในทุกรัชกาล เมื่อใดก็ตามที่มีการเปลี่ยนแปลง

รัชกาลใหม่ ระบบการปกครองสมัยอยุธยาจึงต้องการ ผู้ปกครองที่มีความเข้มแข็งพร้อมที่จะเป็นผู้นำเมื่อเกิดศึก สงครามทั้งภายในและภายนอก นั้นหมายถึง เพศชายเท่านั้นที่มีความเหมาะสมกับสภาพสังคมอย่างนี้ สตรีต้องอยู่ในความคุ้มครองของผู้อื่น มีสถานภาพและบทบาทเปลี่ยนไปตามการเปลี่ยนแปลงของสังคม

สังคมอยุธยาประชากรนับถือศาสนาพุทธ เช่นเดียวกับคนสมัยสุโขทัยโดยเฉพาะพุทธศาสนาหลักซึ่งทางที่เข้ามาเผยแพร่เป็นที่เลื่องลือในราชอาณาจักรไทยตั้งแต่กรุงสุโขทัยสมัยพ่อขุนรามคำแหง^{๕๕} ศาสนาพราหมณ์เข้ามาอิทธิพลต่อประเพณีและวัฒนธรรมโดยเฉพาะวรรณกรรมของไทยมากด้วย แม้ศาสนาพราหมณ์กับศาสนาพุทธในอินเดียจะขัดกันอยู่บ้างแต่สำหรับคนไทยแล้วศาสนาทั้งสองนี้ไม่ขัดกัน^{๕๖} กรุงศรีอยุธยาได้มีการติดต่อกับชาวต่างประเทศหลายชาติ เช่น ชาวโปรตุเกสเข้ามาในแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ เพื่อทำการค้า เพื่อตอบแทนที่ชาวโปรตุเกสช่วยทำสงครามกับพม่า สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้างุ้มมิ่งเมืองโปรดพระราชนัดดาที่คืนให้ชาวโปรตุเกสสร้างวัดตามลัทธิศาสนาคริสต์ ทำการเผยแพร่คริสต์ศาสนา นับเป็นครั้งแรกที่คริสต์ศาสนาได้เข้ามาประดิษฐานในประเทศไทย ชาวตะวันตกอื่น ๆ ที่เข้ามาเผยแพร่ศาสนาคริสต์ เช่น ชาวฮอลันดาเข้ามาในสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ชาติดังกล่าวในแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถ ฝรั่งเศสเข้ามาในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช คณะมิชชันนารีเข้ามาตั้งโรงเรียนสอนหนังสือความรู้เบื้องต้นสอนหลักธรรมในศาสนาคริสต์ ตั้งโรงพยาบาลรักษาคนไข้ สร้างโบสถ์ในทางคริสต์ศาสนาทั้งที่อยุธยาและลพบุรี สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงยินยอมให้สนิกนิกของพระองค์เข้ารับศีลได้ตามใจสมัคร^{๕๗} แต่พระองค์มิได้ทรงเข้ารับศีล นับแต่นั้นมาคริสต์ศาสนา

^{๕๕} คุในรายละเอียดในหนังสือ ตำนานพระพุทธรูปเจดีย์ สมเด็จพระนเรศวรมหาราช นฤปาทรแต่งไว้. (พระนคร, สำนักพิมพ์แพร่พิทยา, ๒๕๑๔.)

^{๕๖} เทพ สุจริตนี้. การศาสนาสมัยอยุธยา ในหนังสือ รวมปาฐกถางานอนุสรณ์อยุธยา ๕๐๐ ปี เล่ม ๑ (พระนคร, โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๑๐) หน้า ๑๔๑-๑๔๓.

^{๕๗} นีโกลาส์ แชรแวงส์ โคเลาไว้ถึงเสรีภาพของการนับถือศาสนาคริสต์ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชในหนังสือ ประวัติศาสตร์ชนวนชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม สันต์ ท. โกมลบุตร แปลไว้. (พระนคร, สำนักพิมพ์ภาวนา, ๒๕๐๖.) หน้า ๑๕๐.

ก็ได้เข้ามาประดิษฐานในประเทศไทยสืบต่อมาจนถึงทุกวันนี้^๕ นอกจากศาสนาคริสต์แล้วยังมีศาสนาอิสลามเข้ามาเผยแพร่ในสมัยอยุธยาอีกด้วย แต่อย่างไรก็ตามศาสนาอื่นก็ไม่มีอิทธิพลต่อความรู้สึกนึกคิดและแบบสังคมเท่าศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์ ปัจจุบันจึงกล่าวข้างต้นได้มีอิทธิพลต่อการกำหนดสถานภาพและบทบาทของสตรีในฐานะต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

สถานภาพและบทบาทของสตรีในครอบครัว

สถานภาพและบทบาทของสตรีในครอบครัวสมัยอยุธยาจะจำกัดการศึกษาอยู่ที่สถานภาพและบทบาทของสตรีในฐานะเป็นบุตรสาว ภรรยาและมารดาในครอบครัว ๕ ระดับ กล่าวคือ ระดับชนชั้นกรรมกรซึ่งหมายถึงชนชั้นศักดิ์นิคต่ำกว่า ๔๐๐ ไร่ และครอบครัวชนชั้นที่ถือศักดินาตั้งแต่ ๔๐๐ ไร่ขึ้นไป ดังต่อไปนี้

ก. สถานภาพและบทบาทของสตรีในฐานะที่เป็นบุตรสาว

บุตรสาวครอบครัวของคนธรรมดาทั่วไปมีการดำเนินชีวิตคล้ายคลึงกับสตรีที่เป็นบุตรสาวครอบครัวสมัยสุโขทัย ทั้งนี้เพราะลักษณะงานอาชีพ สภาพแวดล้อม วัฒนธรรมการดำเนินชีวิตของคนอยุธยาโดยทั่วไปมีลักษณะเหมือนคนสมัยสุโขทัย

วัฒนธรรมการมีทาสของชาวอยุธยาเป็นสิ่งที่เห็นเด่นชัดว่าแตกต่างไปจากสมัยสุโขทัยที่ไม่มีทาส สิ่งนี้เองนับว่าทำให้บุตรสาวครอบครัวอยุธยามีสถานภาพต่ำ กล่าวคือบิดามารดามารดชายบุตรสาวให้เป็นทาสของคนอื่นได้หากครอบครัวยากจนลง ถือว่าบุตรสาวจะตอบแทนพระคุณบิดามารดาโดยการยอมให้ครอบครัวขายตนเป็นทาสซัดคอกเบี้ย บทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน นั้นซึ่งมีหลักฐานว่าจะเกิดขึ้นหลังสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ และตัวละครอนสำคัญในเรื่องมีชีวิตจริงอยู่ในสมัยนั้น^๖ ได้มีผู้สันนิษฐานว่าอาจจะมีผู้ริเริ่มแต่งเรื่องนี้เป็นลายลักษณ์อักษรในสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราชก็ได้^๗ ตัวละครอนในบทเสภาคือนางแก้วกิริยาถูกบิดานำไปขาย

^๕ เทพ สุจริตนี้. เรื่องเดิม. หน้า ๑๗๐-๑๗๕.

^๖ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชฯ. ตำนานเสภา. ใน เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน (พระนคร, โรงพิมพ์ศิลปบรรณาการ, ๒๔๗๗.) หน้า ๓-๑๒.

^๗ วชิร รมยะนันท์. เรื่องขุนช้างขุนแผนแต่งในรัชกาลใด ใน วารสารอักษรศาสตร์ เล่มที่ ๔ ฉบับเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๕๑๐. หน้า ๖๕-๗๕.

เป็นทาสของขุนนาง แสดงให้เห็นว่าบิดามารดาเห็นบุตรวิเศษ วัฒนธรรมการมีทาสทำให้สถานภาพบุตรสาวครอบครัวอยุธยาต่ำกว่าบุตรสาวครอบครัวสุโขทัย

สำหรับครอบครัวของคนชั้นสูง การสมรสที่กระทำกันในหมู่เครือญาติ ซึ่งถือเป็นแบบอย่างที่ไม่นิยมให้บุตรสาวสมรสกับบุคคลอื่นที่อยู่ในครอบครัวต่ำกว่าหรือบุคคลอื่นที่อยู่นอกกลุ่มญาติของตน ดังจะเห็นได้จากพระเจ้าแผ่นดินสมัยอยุธยาหลายพระองค์เสกสมรสกับพระชนนีสุภกนิ์ของพระองค์เอง ลาลูแบร์^{๕๔} ให้เหตุผลไว้ว่าวัฒนธรรมแบบนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้พระราชธิดามีโอกาสเฉลิมฉลองพิธีมงคลขององค์พระชนกขนาดด้วยกันกับพระราชโอรส ทั้งนี้เพราะตามกฎเกณฑ์โบราณแล้วพระราชธิดาไม่มีสิทธิ์สืบราชสมบัติเลย พระราชโอรสเท่านั้นที่สามารถสืบราชสมบัติได้ ประเพณีนี้ทำให้สตรีที่เป็นบุตรสาวครอบครัวชั้นสูงมีสถานภาพต่ำ เนื่องจากถูกจำกัดให้แต่งงานแต่เฉพาะกลุ่มญาติใกล้ชิดและคนที่มีความฐานะชาติตระกูลที่เหมาะสมกับคนเท่านั้น บุตรสาวจะต้องมีความผูกพันกับครอบครัวยิ่งกว่าบุตรสาวในครอบครัววัฒนธรรมคาทอลิกไปต้องทำตามหลักเกณฑ์ของครอบครัวอย่างเคร่งครัด ในแง่การอบรมศึกษากล่าวได้ว่า บุตรสาวครอบครัวชั้นสูงสมัยอยุธยาก็เหมือนกับบุตรสาวครอบครัวชั้นสูงสมัยสุโขทัย กล่าวคือต้องศึกษาเล่าเรียนอย่างหนักในฐานะที่เป็นกุลสตรีในครอบครัวชั้นสูง ต้องฝึกฝนการบ้านเรือนและการปรนนิบัติสามี เพื่อเตรียมตัวแต่งงานและเป็นแม่บ้านที่ดีแก่ประการเดียวเท่านั้น

ข. สถานภาพและบทบาทของภรรยาในครอบครัว

ภรรยาในครอบครัวชั้นสูง สมัยอยุธยา โดยเฉพาะสตรีในราชสำนักมีสถานภาพต่ำที่เป็นคังนี้อาจเป็นเพราะว่ากบฏริยสวณใหญ่มีพระมหาลี เจ้าจอม พระสนมได้หลายพระองค์หรือหลายคน ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช^{๕๕} ให้ความเห็นว่าวัฒนธรรมแบบนี้เกิดขึ้นเนื่องจากความต้องการส่งเสริมอำนาจทางการเมืองโดยเอาสตรีที่เป็นบุตรสาวของข้าราชการชั้นผู้ใหญ่มาเป็นเจ้าจอม การมีเจ้าจอมหลายคนเป็นเครื่องประคองบารมีและป้องกันการคึกคกขของข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ไปด้วย ข้าราชการชั้นสูงและพวกที่จัดอยู่ในพวกชั้นสูงก็พากันยึดถือคตินิยมนี้ตามไปด้วย

^{๕๔} มร. เดอ ลาลูแบร์. เรื่องเดิม. หน้า ๕๓๑-๕๓๓.

^{๕๕} ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช. ประชุมปาฐกถาและคำอภิปรายของ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช. ๒๕๐๕. (พระนคร, รวมสาส์น, ๒๕๐๕) หน้า ๑๑๕.

แห่งพระมหาลี เจ้าจอมและพระสนมตั้งที่ปรากฏในกฎมณเฑียรบาลสมัยอยุธยาปัจจุบันนี้ คือ^{๓๐}

๑. พระอรรคมเหสี ถือว่าเป็นอันคัมสูงสุด ในพระบรมวงศานุวงศ์
๒. พระอรรคชายา ที่เรียกว่าแม่ยัวเมืองจ็ค เป็นอันคัมที่สอง
๓. พระชายาที่ทรงเป็นพระราชธิดาของสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินองค์ก่อน
๔. เจ้าจอมมารจาที่มีกำเนิดเป็นหลานหลวง
๕. เจ้าจอมมารคาที่เป็นพระสนม

ตำแหน่งพระสนมเอกมี ๔ ตำแหน่ง คือ ท้าวอินทรสุเรนทร์ ท้าวศรีสุดาจันทร์ ท้าวอินทรเทวี และท้าวศรีจุฬาลักษณ์

บทบาทสำคัญของภรรยาในสังคมชั้นสูงคือการ สมรสและมีลูกโดยเฉพาะลูกผู้ชาย ตามกฎมณเฑียรบาลกำหนดตำแหน่งพระราชโอรสอันมีอันคัมสูงตำแหน่งแตกต่างกันไปตามตำแหน่งของพระราชมารดา จำนวนภรรยาเป็นเครื่องหมายของการแสดงอำนาจและบารมีของผู้ชายที่เป็นสามีพระอรรคมเหสีของพระเจ้าอยู่หัวจะมีพระราชอำนาจมาก สามารถมีพระคลัง เรือกำปั่น มีพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ สามารถค้าขายเป็นอิสระมีช่างพระที่นั่ง เรือพระที่นั่ง มีขุนนางเจ้าพนักงานบำรุงรักษาในฐานะที่ทรงดำรงตำแหน่งสำคัญและจะต้องทรงดำรงตำแหน่งเป็นพระราชมารดาของพระเจ้าอยู่หัวองค์ต่อไปถ้าไม่มีเหตุการ ณ์ทำให้เกิดการ เปลี่ยนแปลงเสียก่อน พระมหาลีมีพระราชอำนาจตัดสินคดีหรือปัญหาที่เกิดขึ้นกับพระสนมทั้งหมด รวมทั้งนางกำนัลที่ทำหน้าที่ในพระราชวังด้วย เพื่อป้องกันมิให้วิวาทต่อกันในพระราชวัง ตำแหน่งพระมหาลีเป็นตำแหน่งที่มีอำนาจมากในการว่ากล่าวกิจการในพระบรมราชวังแสดงถึงการยกย่องภรรยาหลวงในครอบครัวชั้นสูง

ภรรยาของครอบครัวธรรมดาโดยทั่วไปก็มีสถานภาพเท่าเทียมเฉพาะอย่างยิ่งถ้าเป็นอนุภรรยา ภรรยาหลวงมีสิทธิและหน้าที่เหนือภรรยาอื่น แต่ทั้งนี้ภรรยาหลวงก็ยังคงอยู่ในอำนาจของสามี วัฒนธรรมการมีทาสสมัยอยุธยาตามกฎหมายลักษณะทาสหลายบท สะท้อนให้เห็นลักษณะสังคมสมัยอยุธยาแสดงให้เห็นว่าสามีมีอำนาจเหนือภรรยาสามารถขายภรรยาให้เป็นทาสคนอื่นได้ยากจนลง วัฒนธรรมการมีทาสสมัยอยุธยา นอกจากจะทำให้สถานภาพของสตรีที่เป็น

^{๓๐}มีตราไว้ในกฎมณเฑียรบาลในแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ พ.ศ. ๒๐๐๑.

บุตรสาวถูกกตัญญูให้ต่ำลงมาแล้ว ยังทำให้ภรรยาซึ่งมีฐานะต่ำอยู่แล้วในครอบครัวถูกกดลงไปอีก
 คตินิยมในเรื่อง การมีทาสทำให้สตรีมีสถานภาพต่ำในครอบครัวตามคำกล่าวที่ว่า "ผู้หญิง เป็นควาย
 ผู้ชาย เป็นคน" ในเรื่อง การขายภรรยาให้เป็นทาสคนอื่นนี้ ลาลูแบร์ ให้ความเห็นไว้ในจดหมาย
 เหตุของเขาว่า สามี เป็นผู้ทรงอำนาจ เค็ดชาคิในครอบครัวถึงขนาดขายบุตรและภรรยาได้ยก เว้น
 ภรรยาหลงผู้เดียวเท่านั้น^{๓๖}

ระบบสังคมอยุธยาที่นิยมให้ผู้ชายออกจากบ้านไปอยู่เวรรับราชการในช่วงระยะเวลา
 หนึ่งทุกปีทำให้ภรรยาต้องเข้ารับภาระกิจการงานของครอบครัวด้วยความจำเป็น ในยามปกติ
 ผู้ชายจะกลับมาดูแลกิจการกลับบ้านของตนโดยบ่อยครั้ง โดยเฉพาะในฤดูเก็บเกี่ยว ฤดูกาลที่ม
 ้งานมากในหนานาผู้ชายจะอยู่บ้านเป็นส่วนมาก แต่ในยามสงครามนั้นผู้ชายจะต้องจากบ้านเป็น
 เวลานานบางคนก็อาจไม่กลับมาเลย โดยเหตุนี้จึงเป็นหน้าที่ของผู้หญิงที่จะต้องดูแลความเป็น
 อยู่ของครอบครัวแทนผู้ชายในระหว่างนั้น ความจำเป็นอันนี้อาจจะเป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้สตรีไทย
 มีสิทธิว่ากล่าวกิจการของครอบครัวได้มากกว่าสตรีในประเทศตะวันตกในสมัยเดียวกัน และ
 อาจเป็นเหตุหนึ่งทำให้สตรีไทยสมัยอยุธยาสิทธิเท่าเทียมกับผู้ชายหรือมากกว่าผู้ชายมาจนทุก
 วันนี้ ภรรยาแม้จะมีสถานภาพต่ำดังกล่าข้างต้น แต่ในทางปฏิบัติภรรยามีอำนาจในการว่ากล่าว
 กิจการบ้านเรือนแทนสามีหรือในบางกรณีอาจจะมีอำนาจมากกว่าเสียอีก

อนึ่ง มีข้อสังเกตว่าการสมรสตามประเพณีไทยนั้น ฝ่ายชายจะต้องไปอยู่บ้านฝ่าย
 หญิงโดยจะปลูกเรือนหออยู่ใกล้กับบิดามารดาของฝ่ายหญิง ประเพณีนี้ทำให้อำนาจวงบิดามาร-
 ดาฝ่ายหญิงเกิดขึ้นเพื่อคานอำนาจของสามีมิให้กระทำลุ่มอำนาจแก่หญิงภรรยาที่เป็นบุตรสาวคน
 อากกล่าวได้ว่าภรรยาในครอบครัวสมัยอยุธยาไม่ได้มีสถานภาพต่ำมากจนเกินไปนักในด้านช
 ปฏิบัติ

ภรรยาในครอบครัวชาวอยุธยาโดยทั่วไปต้องทำหน้าที่และรับผิดชอบแทนสามีได้เสมอ
 ทุกเวลา จากวรรณคดีสมัยอยุธยาแสดงให้เห็นว่า ภรรยาของข้าราชการสมัยอยุธยาต้องทำหน้าที่
 ที่แทนสามีเมื่อสามีไปรับราชการสนองพระเดชพระคุณ เมื่อใดที่สามีต้องโทษทัณฑ์ตามกระบิลบ้าน
 เมืองภรรยาก็จะต้องได้รับโทษด้วย ภรรยาจึงเป็นผู้มีบทบาทอย่างแท้จริงเคียงคู่กับสามีในครอบ

^{๓๖} มร.เคอ ลาลูแบร์. เรื่องเดิม. หน้า ๓๖.

คริวสังคมอยุธยาไม่ว่าจะเป็นครอบครัวธรรมดาหรือครอบครัวชั้นสูง แม้ว่าวัฒนธรรมการมี
ทาสและประเพณีอื่น ๆ จะระบุให้อ่านาจแกส่ามีอย่างล้นพ้นเหนือภรรยา ก็เป็นไปตามประเพณีเท่า
นั้น แต่ในทางปฏิบัติแล้วภรรยาไม่ถูกกักคั้นให้มีสถานภาพต่ำถึงขนาดนั้น

ค. สถานภาพและบทบาทของมารดาในครอบครัวอยุธยา

มารดาในครอบครัวชั้นสามัญในสมัยอยุธยามีอำนาจหน้าที่เหมือนกับมารดาในครอบครัว
สามัญสุโขทัย มารดาจะได้รับการยกย่องให้อยู่ในฐานะเท่าเทียมกับบิดา วัฒนธรรมการมีทาส
ในสมัยอยุธยาไม่ทำให้สถานภาพมารดาต่ำลง เมื่อเทียบกับครอบครัวสุโขทัย บุตรชายหญิงคงต้อง
ให้ความเคารพนับถือมารดาของตนเช่นเดิม มารดาจะทำหน้าที่แทนบิดาในเมื่อบิดาไม่อยู่บ้าน
ไปเข้าเวรรับราชการตามระบบการปกครองที่มีการเกณฑ์ไพร่พลประจำปีทุกประการ ยิงบิดาออกไป
ไปรับราชการนานเท่าไรมารดาก็ยังมีอำนาจว่ากล่าวในบ้านมากขึ้นเท่านั้น

มารดาในครอบครัวชั้นสูงก็มีอำนาจมากเช่นกัน พระราชมารดาของพระเจ้าอยู่หัว
ยังมีอำนาจมากตามพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา และพระราชพงศาวดารฉบับอื่น
ในสมัยอยุธยาได้กล่าวว่านางพระยาแม่อยู่หัวศรีสุตาจันทร์ซึ่งเป็นสมเด็จพระราชชนนีของพระ
ยอดฟ้าในปี พ.ศ. ๒๒๗๐ ทรงได้รับการแต่งตั้งให้เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินของพระราชโอรส
ของพระนางเอง พระนางได้แสดงให้เห็นว่าทรงมีอำนาจโดยการถอดพระราชนิเวศน์ของพระ
นางเองออกเสีย แล้วตั้งบุคคลอื่นขึ้นเป็นพระเจ้าอยู่หัวแทนอำนาจของมารดาในครอบครัวอยุธยา
มีสิทธิและหน้าที่เท่าเทียมกับบิดาอย่างแท้จริงมากกว่าสตรีในฐานะที่เป็นบุตรสาวและภรรยา นั้น
คือภรรยาและบุตรสาวอยู่ในฐานะต่ำ ต้องอยู่ใต้อำนาจของสามีและบิดา ส่วนมารดา นอกจากจะ
ได้รับการยกย่องและการเคารพจากบุตรธิดาแล้ว บิดายังต้องให้ความเกรงใจมารดา ซึ่งถือ
ว่าเป็นแม่ศรีเรือนของครอบครัวอีกด้วย

สถานภาพของสตรีในครอบครัวตามกฎหมาย

กฎหมายครั้งกรุงศรีอยุธยาได้ตราตัวบทกฎหมายไว้มากมาย กฎหมายเหล่านี้ได้บัญญัติ
สิทธิและหน้าที่ของคนอยุธยาไว้อย่างละเอียดแน่นอนกว่าสมัยกรุงสุโขทัย สมัยอยุธยาได้รับอิทธิ
พลจากศาสนาพุทธและพรหมณ์ตราตัวบทกฎหมายลักษณะต่าง ๆ ในแต่ละรัชกาล ซึ่งสมเด็จพระม

พระยาคำรงราชานุภาพ^{๓๒} ได้ทรงศึกษาค้นคว้าไว้ กฎหมายครึ่งสมัยอยุธยาถูกพม่าทำลายโดย
 เอาเผาไปหมดเมื่อพม่าตีกรุงศรีอยุธยาแต่ในปี พ.ศ. ๒๓๑๐ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุ
 ฬาโลกรัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ได้ทรงรวบรวมกฎหมายครึ่งกรุงศรีอยุธยา มารวมเรียก
 ว่า "กฎหมายตราสามดวง" บรากลว่าพระราชกำหนดลูกไฟเผาเป็นเจ้าหลานเป็นอันมาก ประ
 มาณกันว่าเหลืออยู่อีกเพียงหนึ่งในสิบเท่านั้น กฎหมายครึ่งกรุงศรีอยุธยาซึ่งมารวมกันขึ้นใหม่
 ในสมัยรัตนโกสินทร์ก่อนนั้น ได้กำหนดคดีสิทธิและหน้าที่ของสตรีในฐานะต่าง ๆ ดังนี้

ก. สถานภาพของสตรีที่เป็นบุตรสาวในครอบครัว

กฎหมายครึ่งกรุงศรีอยุธยาได้รากำหนดคดีสิทธิและหน้าที่ของสตรีที่เป็นภรรยาไว้เป็น
 ส่วนใหญ่ในเรื่องเกี่ยวกับครอบครัว ทั้งนี้เพราะลักษณะครอบครัวเป็นแบบครอบครัวเดี่ยว ภรรยา
 มีบทบาทสำคัญในครอบครัว จึงได้กำหนดคดีสิทธิและหน้าที่ของภรรยาไว้ให้มากกว่าสตรีในฐานะอื่น
 ใดๆก็คิดในฐานะที่เป็นบุตรสาว เป็นส่วนหนึ่งของครอบครัวกฎหมายก็ได้บัญญัติสิทธิและหน้าที่
 ของบุตรสาวในครอบครัวไว้ดังนี้

① กฎหมายบัญญัติให้บุตรสาวต้องอยู่ในอำนาจของบิดามารดา โดยกำหนดให้บิดามารดา
 มีอำนาจอิสระเหนือบุตรสาว ตามกฎหมายลักษณะตัวเมียบทที่ ๑๕ (คู่ตัวบทในภาคผนวกประกอบ)
 บิดามารดามีอำนาจเหนือบุตรสาวจนกว่าบุตรสาวจะแต่งงานไป ตามกฎหมายลักษณะทาสหลาย
 บทก็ให้อำนาจแก่บิดาช่วยบุตรสาวให้เป็นทาสคนอื่นได้ถ้ายากจนลง ไม่ถือว่าเป็น การกระทำที่ผิด
 กฎหมายแต่ประการใด

② แม้ว่าบิดามารดาจะมีอำนาจเหนือบุตรสาว แต่กฎหมายก็ได้กำหนดไว้ในกฎหมายลัก
 ณะตัวเมียบทที่ ๑๓๐ ให้สิทธิแก่บุตรสาวมีสิทธิในการเลือกคู่ครองของตนเองได้ ถ้ามีชายใดมา
 สู่ขอบุตรสาวกับบิดามารดา บิดามารดาไม่ตามบุตรสาวเสียก่อน บุตรสาวมีสิทธิที่จะไม่แต่งงาน
 ก็ได้ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช ให้ความเห็นว่าในเรื่องสิทธิของบุตรสาวตามข้อนี้ ในทางปฏิบัติ
 จะเห็นว่าเป็นไปได้ยากมาก เพราะบิดามารดามีอำนาจเหนือบุตรสาวแม้แต่จะขายให้ เป็นทาส
 คนอื่นก็ยังทำได้ การบังคับให้แต่งงานกับคนอื่นจึงไม่น่าจะมีปัญหาอะไร แต่อย่างไร ก็กฎหมาย
 ก็ยังให้สิทธิไม่ให้บิดามารดาบังคับข่มเหงนำใจของบุตรสาวได้

^{๓๒} คูในหนังสือ ตำนานกฎหมาย ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระยาคำรงราชานุภาพ.

ค. นานาภรรยาหรืออนุภรรยาที่มีสิทธิได้รับมรดกสองส่วนหนึ่ง

-กฎหมายลักษณะศักดิ์คินากำหนดสิทธิของภรรยาข้าราชการให้มีสิทธิถือศักดิ์คินาตามความสำคัญในฐานะของภรรยาแต่ละคนไว้ดังนี้

ก. ภรรยาพระราชทานหรือภรรยาหลวงถือศักดิ์คินาทังนาศามีตามบรรดาศักดิ์

ข. อนุภรรยาถือศักดิ์คินาทังภรรยาหลวง

กฎหมายเกี่ยวกับครอบครัวสมัยอยุธยาได้กำหนดสิทธิและหน้าที่ของภรรยาชนิดต่าง ๆ ไว้ตามความสำคัญมากน้อยของภรรยาชนิดต่าง ๆ กฎหมายไค้บัญญัติสิทธิและหน้าที่ของภรรยาหลวงไว้เหนือภรรยาคนอื่น ๆ กฎหมายมอบอำนาจให้ภรรยาหลวงมีสิทธิมากกว่าภรรยาคนอื่น ๆ เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดความแตกแยกภายในครอบครัว ภรรยาคนอื่นจะต้องอยู่ในฐานะต่ำกว่าภรรยาหลวงซึ่งมีสิทธิและหน้าที่สำคัญในครอบครัวผู้เดียว นอกจากนี้กฎหมายลักษณะฉัวเมียยังได้กำหนดหน้าที่ของภรรยาที่มีหน้าที่ต้องเคารพเชื่อฟังสามี เพราะเมื่อแต่งงานแล้วภรรยาจะต้องอยู่ในอำนาจของสามีตามกฎหมายลักษณะฉัวเมียบทที่ ๓๕ ถ้าภรรยาทำผิดสามีสามารถทำโทษโดยตีถึงภรรยาได้โดยไม่มีความผิด ถ้าภรรยาทำว่าสามีต้องเอาเข้าตอกคอกไม้ไปขอโทษสามี (ลักษณะฉัวเมียบทที่ ๖๐) ในขณะเดียวกันสามีก็ต้องเลี้ยงดูภรรยาให้เป็นธรรม (ลักษณะฉัวเมียบทที่ ๓๕) ด้วย

หน้าที่สำคัญของภรรยาคือต้องไม่ประพฤติอกใจสามีไปมีชู้ ตามกฎหมายลักษณะฉัวเมียและกฎหมายลักษณะอื่นหลายบทได้กำหนดโทษหญิงมีชู้ไว้มากมายถึงกับให้อำนาจสามีฆาตกรรมภรรยาได้เสียก็ได้ถ้าภรรยา มีชู้ ในกฎหมายลักษณะฉัวเมียมากกว่า ๕๐ บทในจำนวนทั้งหมด ๑๓๕ บท ได้กำหนดบทลงโทษไว้มากมายในกฎหมายลงโทษหญิงมีชู้และชายชู้ไว้ นับว่ากฎหมายกรุงศรีอยุธยาเห็นว่าหญิงมีชู้มีความผิดร้ายแรงจึงได้กำหนดบทลงโทษไว้มากมายในกฎหมายหลายบท นอกจากนี้กฎหมายหลายอักษะที่เกี่ยวกับครอบครัวยังได้บัญญัติสิทธิของภรรยาไว้ซึ่งสามารถนำมาศึกษาในบางเรื่องดังต่อไปนี้

๑. ทรัพย์สินระหว่างสามีภรรยา

กฎหมายลักษณะฉัวเมียไค้บัญญัติไว้ถึงลักษณะทรัพย์สินระหว่างสามีภรรยาไว้ดังนี้

ก. สินเดิม หมายถึงทรัพย์สินของสามีภรรยาที่มีมาก่อนเวลาสมรส เมื่อมาสมรสกันจะต้องมาบริคณฑ์กัน (ลักษณะฉัวเมียบทที่ ๓๕) สินเดิมไค้แก่ทรัพย์สิน เช่น ทุน เรือนหอหรือทรัพย์สิน

อื่นที่ฝ่ายใดมีมาก่อนสมรสถือว่าเป็นสินเดิมของสามีภรรยาทั้งสิ้น ส่วนทรัพย์สินชนิดอื่นกฎหมายในสมัยอยุธยาไม่ได้กล่าวถึงไว้

๕. สิทธิของภรรยาในทรัพย์สินระหว่างสามีภรรยา

การปกครองทรัพย์สินระหว่างสามีภรรยาแม้ว่าตามกฎหมายจะไม่ได้กำหนดว่าผู้ใดเป็นผู้ปกครองทรัพย์สินก็ตาม ในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างสามีภรรยา สามีมีอำนาจเหนือภรรยา เป็นผู้เลี้ยงดูภรรยา สามีจึงเป็นผู้มีสิทธิปกครองทรัพย์สินระหว่างสามีภรรยาทั้งหมด ภรรยาไม่มีสิทธิเหนือทรัพย์สินในครอบครัวแต่ประการใดในขณะที่ยังอยู่ร่วมกันเป็นสามีภรรยาอยู่ แต่อย่างไรก็ดีกฎหมายยังให้สิทธิภรรยาไว้บ้างเมื่อหย่าร้างกัน สิทธิของภรรยาในทรัพย์สินระหว่างสามีภรรยาเมื่อหย่าขาดจากกันแล้วดังที่ได้เสนอไว้ในตารางที่ ๑ จะเห็นว่าภรรยามีสิทธิน้อยกว่าสามีตามกฎหมายลักษณะฉั้วเมียบและกฎหมายลักษณะมรดก ซึ่งแบ่งกรรมสิทธิในทรัพย์สินระหว่างสามีภรรยาตามหลักการที่ว่า "ชายหามหญิงคอน" ผู้ชายในฐานะที่เป็นหัวหน้าครอบครัวเป็นผู้รักษาทรัพย์สินนั้นมีสิทธิดีกว่าผู้หญิง เมื่อหย่าขาดจากกันหญิงจึงมีสิทธิในทรัพย์สินระหว่างสามีภรรยา น้อยกว่าสามีด้วย

กฎหมายลักษณะฉั้วเมียบได้กำหนดข้อยกเว้นในเรื่องการแบ่งทรัพย์สินเมื่อหย่าขาดจากกันไว้ในกฎหมายหลายบทสามารถจะสรุปได้ดังนี้

- ถ้าชายสามียกย้ายทรัพย์สินและตั้งร้างภรรยาไว้พันกำหนด ชายแกล้งขับไล่หญิงภรรยาเสียแล้วเก็บทรัพย์ไว้แต่ผู้เดียว เมื่อหย่าขาดจากกันให้แบ่งสินสมรสกันคนละครึ่ง
- สามีไปมีภรรยาคนใหม่มาแล้วพาลโกรษเมียเก่าจะหย่าขาดกันให้แบ่งสินสมรสกันคนละครึ่งตามกฎหมายลักษณะฉั้วเมียบที่ ๗๐

-ในกรณีอื่นไม่ว่ากรณีใดที่ชายทำทุจริตต่อหญิงในเรื่องทรัพย์สินสมบัติจะไม่แบ่งสินสมรสตามหลักชายหามหญิงคอน

-ถ้าหญิงมีผู้หญิงไม่มีสิทธิในทรัพย์สินเลยเมื่อหย่าขาดจากกัน แม้กฎหมายจะมีข้อบังคับข้อยกเว้นไว้แต่ตามหลักการ กฎหมายแล้วกฎหมายลักษณะฉั้วเมียบ สามีมีสิทธิในทรัพย์สินระหว่างสามีภรรยา มากกว่า ในฐานะที่สามีเป็นผู้ให้ความคุ้มครองรักษาภรรยา สามีจึงมีสิทธิดีกว่าภรรยา

๖. สิทธิในการขอหย่าร้าง

ตารางที่ ๑ สิทธิของภรรยาในทรัพย์สินระหว่างสามีภรรยาเมื่อหย่าร้างกัน

ชนิดของทรัพย์สิน	ภรรยาที่มีสิทธิ	ภรรยาไม่มีสิทธิ	หมายเหตุ
สินเดิม	ภรรยาที่มีสิทธิ	-	สินเดิมทั้งสองฝ่ายต่างฝ่ายต่างเรียกคืนเอาไป
สินที่เข้าบริภคณห์กัน	ภรรยาที่มีสิทธิตามส่วน	-	ให้แบ่งสินที่เข้าบริภคณห์กัน ๓ ส่วนดังนี้ ๑. ถ้ามีสินเดิมทั้งสองฝ่ายให้ชายได้สองส่วนให้หญิงได้ส่วนหนึ่ง ๒. ถ้าหญิงมีสินเดิมชายไม่มีสินเดิมให้หญิงได้สองส่วนชายได้ส่วนหนึ่ง ๓. ถ้าชายมีสินเดิมหญิงไม่มีสินเดิมหญิงไม่มีสิทธิได้ส่วนแบ่งในทรัพย์สินที่เข้าบริภคณห์กัน (ตามกฎหมายลักษณะฉัวเมียบทที่ ๒๘ และกฎหมายลักษณะมรดกบทที่ ๓๕ ในภาคผนวกประกอบ)

ครอบครัวสมัยอยุธยาเมื่อหญิงและชายมาแต่งงานกัน อยู่รวมเป็นสามีภรรยา กัน เมื่อมีความต้องการจะแยกกันอยู่ กฎหมายก็อนุญาตให้หย่าขาดจากกันได้โดยความสมัครใจของทั้งสองฝ่าย (ตามลักษณะฉัวเมียบทที่ ๒๘ และ ๒๕) ในเมื่อสามีหรือภรรยาไม่พอใจจะอยู่ด้วยกันแล้วก็สามารถหย่าขาดจากกันได้ตามกฎหมาย ในปัจจุบันกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ก็ยังคงยึดถือหลักนี้ ในเมื่อสามีมีอำนาจอิสระเหนือภรรยาทุกประการ กฎหมายลักษณะฉัวเมียจึงให้สิทธิ

แก่ภรรยาที่มีสิทธิน้อยอยู่แล้วในครอบครัว ให้มีอำนาจฟ้องหย่าจากสามีได้ถ้าสามีไม่ทำหน้าที่
ของสามีให้สมบูรณ์ กรณีดังต่อไปนี้ กฎหมายให้สิทธิแก่ภรรยาฟ้องหย่าสามีได้

๑. สามีเลี้ยงภรรยาไม่เป็นธรรม ภรรยาฟ้องหย่าสามีได้กฎหมายลักษณะฉ้อฉลหลาย
บทได้กำหนดไว้ว่าการที่สามีเลี้ยงภรรยาไม่เป็นธรรมหมายถึง สามีคิดเอาใจออกนอกใจทิ้งแล้ว
เลี้ยงภรรยาอย่างไม่เป็นธรรม สามียกย้ายทรัพย์ไปไว้แก่บิดามารดาญาติพี่น้อง คน นอกจากนี้
ยังมีการกระทำอื่น ๆ อีกที่กฎหมายลักษณะฉ้อฉลได้ระบุไว้ว่าเป็นการเลี้ยงภรรยาไม่เป็นธรรม
ในกฎหมายอีกหลายบทให้ภรรยาฟ้องหย่าได้

๒. สามีไปค้าขายแล้วได้ภรรยาใหม่มา แล้วทำให้ภรรยาเดิมโกรธภรรยาเดิมฟ้อง
หย่าได้

๓. หญิงเป็นภรรยาชายโดยถูกล่อลวง ถ้าหญิงนั้นยังไม่มีบุตร หญิงฟ้องหย่าได้

๔. ชายไม่ย่ำเกรงบิดามารดาพี่น้องหญิง หญิงฟ้องหย่าได้

๕. ชายทำผิดทัณฑ์บนหญิงฟ้องหย่าได้

๖. ชายเป็นโจรหญิงฟ้องหย่าได้

นอกจากนี้กฎหมายลักษณะฉ้อฉลได้บัญญัติสิทธิให้ภรรยาฟ้องหย่าสามีได้หลายบทอย่าง
ละเอียดพิสดารมากมาย ทั้งนี้เพราะป้องกันไม่ให้สามีใช้อำนาจบังคับควบคุมภรรยาจนเกินไป
เป็นการให้อำนาจภรรยาไต่ถามอำนาจสามี ส่วนสามีนั้นเหตุที่กฎหมายไม่ได้บัญญัติสิทธิในเรื่อง
นี้ไว้ก็เพราะสามีมีอำนาจในครอบครัวเห็นภรรยาอยู่แล้ว สามีสามารถกระทำการใด ๆ ได้
เพราะอำนาจอยู่ในมือ ส่วนภรรยาเป็นผู้ไม่มีสิทธิอำนาจเลยกฎหมายจึงให้สิทธิไว้เพื่อป้องกัน
สามีใช้อำนาจเข้มแข็งภรรยาจนเกินไป

ตามกฎหมายลักษณะศาสนบัญญัติได้กำหนดสถานภาพของภรรยาไว้ดีมาก กล่าว
คือให้อำนาจแก่สามีชายภรรยาได้เมื่อยากจนลง ในกฎหมายลักษณะศาสนหลายบท กฎหมายลักษณะ
ศาสนทำให้ภรรยาเป็นเสมือนทรัพย์สินในครอบครัว สามีจะขายทรัพย์สินนั้นเสียเมื่อไรก็ได้เมื่อมี
ความต้องการจะขาย

กฎหมายเกี่ยวกับครอบครัวสมัยอยุธยาที่กำหนดแต่เพียงหน้าที่ของภรรยาในครอบครัว
ไว้เท่านั้น ส่วนสิทธิแทบไม่มีเลย ในเมื่อกฎหมายไม่ให้สิทธิแก่ภรรยาไว้ในครอบครัว เพื่อไม่ให้
สามีใช้อำนาจเห็นภรรยาจนเกินไป ในกรณีที่สามีเลี้ยงดูภรรยาไม่สมฐานะแล้วภรรยาสิทธิ

ขอพระราชทาน ฎหมายครั้งกรุงศรีอยุธยาที่ยังให้สิทธิภรรยามีส่วนในทรัพย์สินระหว่างสามีภรรยา
อยู่บางส่วนที่ตนมีอยู่ แม้ว่าจะมีสิทธิน้อยกว่าสามีก็ตาม ฎหมายก็ยังเห็นความสำคัญของภรรยา
อยู่บางส่วนดังกล่าวข้างตน

ค. สถานภาพของมารดาตามฎหมายในครอบครัว

ฎหมายลักษณะ เกี่ยวกับครอบครัวสมัยอยุธยากำหนดสิทธิและหน้าที่ของมารดาไว้น้อย
มากเช่นเดียวกับบุตรสาว ฎหมายลักษณะนี้แม้หลายบทให้มารดาทำหน้าที่ปกครองดูแลบุตรธิดา
เช่นเดียวกับบิดา แสดงถึงการยกย่องสตรีที่เป็นมารดาในครอบครัว บุตรธิดาจะต้องให้ความเคารพ
ภักดีของมารดาเท่ากับบิดา เหมือนกับครอบครัวสมัยสุโขทัย

มารดามีสิทธิได้รับมรดกตามฎหมายลักษณะมรดกในภาคบิดามารดา สตรีในฐานะที่
เป็นมารดาของผู้ตายฎหมายถือว่าเป็นผู้ถือการระคุณ แม่บุตรจะแยกครอบครัวออกไปแต่งงาน
แล้ว เมื่อบุตรชายตายลงไปมรดกของบุตร ก็ต้องแบ่งให้มารดาด้วย

สิทธิและหน้าที่ของมารดาในครอบครัวจึงเรียกได้ว่ามีสิทธิและหน้าที่เท่าเทียมกับบิดา
สตรีที่เป็นมารดามีสิทธิและหน้าที่ในครอบครัวดีกว่าสตรีที่เป็นบุตรสาวและภรรยาตามฎหมาย
ลักษณะที่เกี่ยวกับครอบครัวสมัยอยุธยา

ด. สถานภาพของสตรีตามฎหมายในสังคม

สังคมอยุธยาได้กำหนดสิทธิและหน้าที่ของสตรีทางสังคมไว้ละเอียดพิสดารมากกว่า
สังคมสุโขทัยจะเห็นได้ต่อไปนี้

กฎหมายกรมศักดิ์ซึ่งตราขึ้นในจุลศักราช ๘๕๕ ในมาตรา ๑ ได้บัญญัติกำหนดค่าตัว
ของสตรีในทุกช่วงอายุไว้ให้มีค่าต่ำกว่าผู้ชาย (ดูด้วยบทระกอบในภาคผนวก) สังคมอยุธยาได้
กำหนดค่าของคนในสังคมไว้อย่างเป็นทางการ สังคมกำหนดค่าให้ผู้ชายมีค่าตัวสูงกว่าและมีความ
สำคัญมากกว่าผู้หญิง ซึ่งถือว่าเป็นผู้ที่ได้รับความคุ้มครองจากสังคมมากกว่าผู้ชายค่าตัว
ของผู้หญิงจึงต่ำกว่าผู้ชาย

นอกจากนี้พระอัยการตำแหน่งนำพลเรือนทหารหัวเมืองยังได้กำหนดศักดิ์ภินาสตรีที่ใช้
รับราชการฝ่ายในอย่างละเอียดถี่ถ้วน กำหนดศักดิ์ภินาสถกต่างกันไปตามความสำคัญมากน้อยตาม
หน้าที่ที่สตรีผู้นั้นเข้ารับราชการอยู่ เป็นการกำหนดศักดิ์ภินาสถกของข้าราชการสตรีไว้เหมือนกับข้าราชการ
ชายทั่วไป

ในพระอัยการบ้านแผนกซึ่ง เป็นกฎหมายบังคับให้ทำทะเบียนทางว่าวไพร่ไว้ใช้ในราชการ กำหนดให้แต่ละคนสังกัดหมู่ สังกัดกรม มีบัตรสำเนาโนครัวและระบบเลขตามพระอัยการบ้านแผนกจะเห็นว่ากฎหมายใดกำหนดให้สตรีหรือยุรยาเข้าอยู่ในสังกัด เป็นทหาร เพื่อประโยชน์ในการแบ่งลูกที่เกิดมาในฐานะที่สตรีเป็นพลเมืองอยู่ชยาคคนหนึ่ง แม้ว่าตามหลักฐานจะไม่ปรากฏว่ามีสตรีคนใดเข้ารับราชการ เป็นทหารสมัยอยู่ชยาลยก็ตาม ตามกฎหมายอยู่ชยาลแล้วสตรีสามารถเข้ารับราชการทหารได้เหมือนผู้ชาย นับว่ากฎหมายสมัยอยู่ชยาลก็ไม่ได้กีดกันให้สตรีเข้ารับราชการ ในตอนปลายสมัยอยู่ชยาลเมื่อพม่าตีกรุงศรีอยุธยาแตก สตรีไทยก็ต้องแปลงตัวเป็นผู้ชายเพื่อสู้รบกับพม่าและหลบหนีทหารพม่าด้วย

ในแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้ทรงตราบัญญัติห้ามไม่ให้หญิงไทยแต่งงานกับชาวต่างประเทศ กฎหมายลักษณะอาชญาหลวงบทที่ ๑๓(ดูกฎหมายประกอบในภาคผนวก) เว้นแต่พวกมอซึ่งตามกฎหมายนี้ถือว่าเป็นบุคคลในสังคมเดียวกัน ตามกฎหมายฉบับนี้จะเห็นว่าสตรีไทยสมัยอยู่ชยาลถูกจำกัดสิทธิไว้ สตรีไทยสมัยอยู่ชยาลสามารถสมรสได้เฉพาะกับคนไทยเท่านั้น ถ้าแต่งงานกับคนที่กฎหมายถือว่าเป็นคนต่างดาวแล้วถือว่าเป็นการผิดกฎหมาย

ตามกฎหมายทางสังคมของราชอาณาจักรอยุธยาคงกล่าวข้างต้น สตรีอยู่ชยาลยังถูกจำกัดสิทธิหลายประการ เช่น ถูกห้ามไม่ให้แต่งงานกับคนต่างดาว การกำหนดค่าตัวของสตรีไว้ต่ำกว่าผู้ชายเหล่านี้ล้วนแต่เป็นการจำกัดสิทธิของสตรีทั้งสิ้น

สถานภาพและบทบาททางสังคมของสตรีอยุธยา

สถานภาพและบทบาทของสตรีทางสังคมไม่ว่าจะเป็นบทบาททางการศึกษา การอาชีพหรือการเมืองโดยทั่วไปมีลักษณะคล้ายกับสตรีในสมัยสุโขทัยเป็นอย่างมาก ไม่มี การเปลี่ยนแปลงในสถานภาพและบทบาททางสังคมแต่ประการใด สตรีอยุธยายังคงดำรงชีวิตในสังคมตามแบบวิถีทางที่สตรีสุโขทัย ซึ่งพอจะแยกศึกษาได้ดังนี้

ก. สถานภาพและบทบาททางการศึกษา

สตรีสังคมชาวบ้านทั่วไปยังคงรักษาขนบประเพณีดั้งเดิมไว้ โดยการเรียนรู้ในวิชาการประกอบอาชีพ เกษตรกรรมจากครอบครัวเป็นส่วนใหญ่ สตรีในสังคมทั่วไปไม่มีโอกาสเข้ารับการศึกษาในวัดทางพระพุทธศาสนาเหมือนผู้ชาย แม้จะมีหลักฐานว่ามีพวกมิชชันนารีเข้ามาตั้งโรง-

เรียนสอนหนังสือความรู้ เบื้องคนสอนหลักธรรมในศาสนาคริสต์^{๓๔} ในสมัยแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ ไม่ปรากฏหลักฐานว่ามีสตรีสมัยอยุธยา เข้าศึกษาในโรงเรียนนี้เลย บทบาทสตรีทางการศึกษาโดยเฉพาะอย่างยิ่งสตรีชั้นทั่วไป เรียกได้ว่ายังไม่ปรากฏเลย

ส่วนบทบาททางการศึกษาของสตรีในสังคมชั้นสูงไม่ว่าจะเป็นเจ้าฟ้าคุณทูลผู้หญิงนิพนธ์ เรื่องคาลังหรืออิเหนาอิเหนาไทยหรือเจ้าฟ้ามงกุฎผู้หญิงนิพนธ์เรื่องอิเหนาเล็ก เป็นบทบาทที่นางนพมาศในสมัยกรุงสุโขทัย เคยมีบทบาททางการศึกษามาแล้วทั้งสิ้น

• ข. สถานภาพและบทบาทสตรีทางการอาชีพ

สตรีอยุธยายังคงดำเนินรอยตามสตรีสมัยสุโขทัย ในด้านการอาชีพ เกษตรกรรมอย่างไม่มีอะไรเปลี่ยนแปลงง ีหน้าศึกษาเช่นเดียวกับบทบาททางการศึกษาของสตรีที่ไม่เปลี่ยนแปลงมากนัก

เนื่องจากสมัยอยุธยามีระบบการปกครองที่ต้องเกณฑ์ผู้ชายไปรับราชการ เป็นระยะเวลายาวนานทำให้สตรีสมัยอยุธยาต้องช่วยเหลือตนเองและครอบครัวระหว่างที่ผู้ชายไม่อยู่ไปเข้าเวรรับราชการในเมืองหลวง สตรีไทยส่วนมากมักจะทำอาชีพค้าขายเล็ก ๆ น้อย ๆ ช่วยเหลือครอบครัว ผู้หญิงไทยสมัยอยุธยาจึงค้าขายของได้เก่งกว่าผู้ชายแม้ในปัจจุบันนี้^{๓๕} ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนหนึ่ง เป็นวรรณคดีที่สะท้อนให้เห็นชีวิตของสตรีสมัยอยุธยา^{๓๖} ก็ได้กล่าวไว้ว่า สตรีสมัยนั้นนิยมประกอบอาชีพค้าขายด้วย ส่วนการค้าขายระหว่างประเทศหรือการค้าขายรายใหญ่ ๆ นั้นการค้าประเภทนี้ในสมัยอยุธยาคงอยู่ในมือคนจีน^{๓๗} ในพงศาวดารชาติไทย^{๓๘} และ

^{๓๔} เทพ สุจริตนี้. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๓๐-๑๓๕.

^{๓๕} พระบริหาร เทพธานี. พงศาวดารชาติไทย (พระนคร, ประจักษ์วิทยา, ๒๕๐๔) หน้า ๕

^{๓๖} เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนกล่าวถึงนางทองประศรีซึ่งเป็นตัวละครคนไว้ว่า

"นางคอยท่ามาหากิน	เงินทองทรพัสลินคอยเก็บหา
ช่วยคนบ่าวไพร่ทำไรนา	ซื้อที่ทางขางมาแลวัวควาย
มีคนนับหน้าถือตา	ทรพัสลินไคมาควยคชาน"

^{๓๗} ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๓ (พระนคร, โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๓) หน้า

หน้า ๕๖. และ ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๒ หน้า. ๓๑๔.

^{๓๘} พระบริหาร เทพธานี. เรื่องเดียวกัน. หน้าเดียวกัน.

จดหมายเหตุของลาอูแบร์^{๓๘} กล่าวไว้ว่าการค้าในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายนั้นนอกจากจะตก
 อยู่ในมือของคนจีนแล้วการค้าขายกับภายนอกนั้นพระมหากษัตริย์ได้ทรงผูกขาดไว้แทบทั้งสิ้น สตรี
 ไทยสมัยอยุธยาจึงมีบทบาทในการประกอบอาชีพค้าขายเล็ก ๆ น้อย ๆ เพื่อช่วยเหลือครอบครัว
 ตั้งแต่สมัยอยุธยา เพราะระบบการปกครองที่เกื้อหนุนขายออกไปรับราชการที่เมืองหลวง เป็นเวลา
 นานทำให้ผู้หญิงอยุธยาต้องช่วยเหลือครอบครัวและช่วยตนเองทำงานอาชีพค้าขายด้วยความจำเป็น

ค. สถานภาพและบทบาทสตรีทางการเมือง

บทบาททางการเมืองสตรีสมัยอยุธยาเข้าไปมีบทบาททางการเมืองมากขึ้นกว่าสตรีสมัย
 สุโขทัย ตามพระราชพงศาวดารฉบับราชทัณฑ์ เลขา ได้กล่าวถึงบทบาททางการเมืองที่สำคัญของ
 นางพระยาแม่อยู่หัวศรีสุดาจันทร์ผู้ทรงเป็นสมเด็จพระราชชนนีของสมเด็จพระยอดฟ้า กษัตริย์
 พระองค์หนึ่งของกรุงศรีอยุธยาที่ขึ้นครองราชย์ในปี พ.ศ. ๒๓๗๐ ในฐานะที่เป็นพระราชมารดา
 ของพระเจ้าอยู่หัวทรงได้รับการแต่งตั้งให้เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินแทนพระเจ้าอยู่หัวที่ทรง
 พระเยาว์ มีพระชนมายุเพียง ๑๑ พรรษา นอกจากนี้พระนางยังใช้อำนาจของผู้สำเร็จราชการ
 การแผ่นดินของพระนางปลดพระเจ้าอยู่หัวออกเสียแล้วตั้งพระเจ้าอยู่หัวพระองค์ใหม่ แสดงให้
 เห็นว่าพระนางในฐานะผู้สำเร็จราชการแผ่นดินมีอำนาจสิทธิขาดและเป็นการแสดงให้เห็นบท
 บทบาทของสตรีทางการเมืองสมัยอยุธยาอีกประการหนึ่งด้วย

บทบาทพระศรีสุริโยทัยทางการเมืองโดยการออกรบทำสงครามกับพม่าอย่างเคียงบ่า
 เคียงไหล่กับผู้ชายและยังแสดงให้เห็นว่าพระนางมีความซื่อสัตย์ต่อพระสวามีได้ทรงเข้าป้องกัน
 สมเด็จพระมหาจักรพรรดิให้รอดพ้นจากการถูกปลงพระชนม์ในการรบกับพม่า ทรงทำหน้าที่เป็น
 ทหารหญิงป้องกันพระเจ้าอยู่หัวให้รอดพ้นจากข้าศึก แม้จะทรงสิ้นพระชนม์ลงในขณะที่ทำหน้าที่กั
 ตาม แต่ก็ทรงได้รับการยกย่องว่าเป็นสตรีที่มีบทบาททางการเมืองสมัยอยุธยา ทำให้กรุงศรี-
 อยุธยาไม่ต้องตกเป็นเมืองขึ้นของพม่าในขณะนั้น เพราะถ้าพระศรีสุริโยทัยไม่ทรงกล้าหาญสละ
 พระชนม์ชีพเข้าป้องกันพระเจ้าอยู่หัวในขณะนั้นแล้ว พระเจ้าอยู่หัวจะเสียให้แก่ข้าศึก นั่นหมาย

^{๓๘} เดอ ลาอูแบร์ . กล่าวไว้ในจดหมายเหตุ . ราชอาณาจักรสยาม หน้า ๓๑๘ . ว่า

"อาชีพทั่วไปในประเทศสยาม (หมายถึงอยุธยา) สำหรับราษฎรสามัญนั้นคือการหา
 ปลาและอาชีพค้าขายสินค้า สำหรับบุคคลทุกคนที่มิหวังพวยพ้อจะดำเนินการใด... แต่การค้ากับ
 ภายนอกนั้นพระมหากษัตริย์ได้ทรงผูกขาดไว้แทบทั้งสิ้น"

ถึงว่ากรุงศรีอยุธยาต้องตกเป็นเมืองขึ้นแก่พม่าในเวลาอันรวดเร็วยิ่งขึ้น

นอกจากนี้ยังมีสตรีในสังคมชั้นสูงอีกหลายคนในสมัยกรุงศรีอยุธยาที่เข้าไปมีบทบาททางการเมืองสมัยอยุธยา เช่น พระเทพกษัตริย์มูทรงทำให้เกิดศึกชิงนางกันระหว่างพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคณหุตและพระมหากษัตริย์ราชอาณาจักรอยุธยาไทยที่ไปเข้ากับพม่าในปี พ.ศ. ๑๕๓๐ เป็นต้น

สตรีในสังคมทั่วไปแม้จะไม่เห็นหลักฐานปรากฏแน่ชัดว่าเข้าไปมีบทบาททางการเมืองในสมัยอยุธยาก็ตามแต่ก็เป็นที่ยืนยันว่าในตอนปลายสมัยอยุธยาเมื่อเสียให้แก่พม่าข้าศึก สตรีไทยทั่วไปก็ช่วยเหลือผู้ชายรบกับพม่า สตรีไทยได้ปลอมแปลงตัวเป็นผู้ชายโดยคึดดมสันจนเป็นวัฒนธรรมที่สืบทอดมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเพิงมาเล็กในสมัยรัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์^{๑๐} บทบาททางการเมืองของสตรีไทยสมัยอยุธยาตอนปลายในการช่วยสู้รบกับพม่าข้าศึกดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าสตรีไทยก็มีส่วนเข้าร่วมป้องกันประเทศชาติเมื่อยามที่ชาติถูกรุกรานจากข้าศึกตามคำกล่าวที่ว่า "มือถือไกว ค่ายก็แกว่ง"

สถานภาพและบทบาทของสตรีสมัยรัตนโกสินทร์

เมื่อกรุงศรีอยุธยาได้เสียให้แก่พม่าในปี พ.ศ. ๒๓๑๐ สมเด็จพระเจ้าตากสินได้ทรงกอบกู้ชาติไทยให้เป็นอิสระจากพม่าและได้ย้ายเมืองหลวงมาอยู่ยังกรุงธนบุรี ระยะเวลาที่สมเด็จพระเจ้าตากสินหรือพระเจ้ากรุงธนบุรีมีพระราชกรณียกิจราชสมบัติกรุงธนบุรีเป็น ๑๖ ปี พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชสมบัติสืบต่อมาและได้ย้ายเมืองหลวงมายังกรุงรัตนโกสินทร์ เริ่มรัชกาลสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ในปี พ.ศ. ๒๓๒๕ มาจนถึงปัจจุบันนี้ ในรัชสมัยพระเจ้าตากสินเป็นรัชสมัยที่บ้านเมืองกำลังอยู่ในภาวะบ้านแตกระส่ำระสายเนื่องมาจากภัยสงคราม พระมหากษัตริย์ในสมัยนั้นทรงห่วงใยอยู่กับการทำศึกสงครามแม้แต่ปลายรัชสมัยพระเจ้าตากสินเองก็มีเหตุการณ์ชว่นวาย คือมีผู้คิดขบและเป็นผลทำให้พระเจ้าตากสินถูกถอดออกจากราชสมบัติและถูกปลงพระชนม์ชีพไปในที่สุด ฉะนั้นในการศึกษาเรื่องสถานภาพและบทบาทของสตรีสมัยกรุงธนบุรีจะไม่กล่าวถึงเพราะเป็นระยะเวลาสั้น ประกอบกับพระเจ้าตากสินทรงเป็นคนในสมัยกรุงศรีอยุธยาจึงรับเอาขนบธรรมเนียมสังคมอยุธยามาใช้เป็นส่วนใหญ่ ดังกล่าวข้าง

^{๑๐} เจ้าคุณพระประมุขวงศ์หรือเจ้าจอมมารคณา ในรัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นผู้นำในการปฏิวัติการแต่งกายของสตรีไทย โดยเปลี่ยนทรงผมจากแอมสนคอกกระหม่อมมาไว้ผมยาวตามพระราชาไชยาบ.

จึงเป็นเหตุสำคัญที่จะไม่พุดถึงสถานภาพและบทบาทของสตรีสมัยธนบุรีไว้ แต่จะได้ศึกษาสถานภาพและบทบาทของสตรีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นโดยเฉพาะอย่างยิ่งที่มีการเปลี่ยนแปลงไป

จากการศึกษาข้อมูลเอกสารต่าง ๆ จะเห็นว่าสภาพสังคมสมัยกรุงรัตนโกสินทร์สถานภาพและบทบาทของสตรีในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ที่นำศึกษามีดังต่อไปนี้

สภาพสังคมทั่วไป

สังคมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเป็นสังคมที่ได้รับอิทธิพลจากสังคมอยุธยาโดยสิ้นเชิง เมื่อกรุงศรีอยุธยาแตกพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ซึ่งทรงเคยเป็นขุนนางเก่าครั้งกรุงศรีอยุธยาได้ทรงรับเอาวัฒนธรรมการปกครอง ขนบประเพณีต่าง ๆ ครั้งสมัยอยุธยาเข้ามาไว้ชดวย

ทางด้านกฎหมายทรงรวบรวมกฎหมายเก่าครั้งสมัยกรุงศรีอยุธยามารวมกันเรียกว่า "กฎหมายตราสามดวง" เพราะเมื่อพม่าตีกรุงศรีอยุธยาแตกในปี พ.ศ. ๒๓๑๐ ปรากฏว่าพระราชกำหนดกฎหมายถูกไฟเผาเป็นเถ้าถ่านเป็นอันมาก ประมาณกันว่าเหลืออยู่เพียงหนึ่งในสิบเท่านั้น เวลาล่วงเลยมาถึง ๔๐ ปีเศษจึงได้มีการชำระพระราชกำหนดกฎหมายใหม่ เหตุที่ได้ล่วงเลยมาช้านานเช่นนั้นก็เพราะในยุคนั้นหมายถึงยุครัตนโกสินทร์ตอนต้นมีสงครามรบพุ่งกับพม่าอยู่ไม่ขาด ใน พ.ศ. ๒๓๔๘ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้มีพระบรมราชโองการตรัสให้คณะอาลักษณ์ ลูกขุน และราชบัณฑิตรวม ๑๑ นายชำระพระราชกำหนดบทพระอัย การตั้งแต่พระธรรมศาสตร์ ไปโดยจัดเป็นหมวด เป็นเหล่า และปรับปรุงด้วยทกฎหมายให้ตรงตามครรลองแห่งความยุติธรรม กฎหมายที่เสาะสร้างใหม่เรียกกันทั่วไปว่า "กฎหมายตราสามดวง" อันเป็นประมวลกฎหมายของแผ่นดินที่ปรับปรุงแก้ไขกฎหมายดั้งเดิมใหม่ให้รัดกุม เทียงธรรม และเป็นกฎหมายในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ที่กำหนดสถานภาพและบทบาทสตรีในสังคมรัตนโกสินทร์ให้เหมือนกับสถานภาพและบทบาทสตรีในสังคมอยุธยาโดยสิ้นเชิง

ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นแห่งยุคใหม่ในประวัติศาสตร์ไทย เริ่มต้นตัวติดต่อกับต่างประเทศมากขึ้นอีกวาระหนึ่ง หลังจากที่ได้ปิดประเทศเล็กติดต่อกับประเทศตะวันตกครั้งสมัยกรุงศรีอยุธยาอันเนื่องมาจากความไม่สงบเรียบร้อยภายในและการทำสงครามรบพุ่งกับพม่าประชิดติดพันกันมานาน สมัยรัชกาลที่ ๔ ได้เริ่มติดต่อกับต่างประเทศได้ตราพระราชกำหนดกฎหมายขึ้นจำนวนมากมายถึง ๕๐๐ ฉบับเศษ ในรัชกาลนั้นนับว่าสตรีมีสถาน

ภาพสูงขึ้นมาอีก นอกจากระบอบการปกครอง ชนบทประเพณีและวัฒนธรรมสมัยกรุงรัตนโกสินทร์จะมีลักษณะเหมือนกับสมัยอยุธยาแล้ว ส.ร. เวทีลอมทางสังคม ลักษณะงานอาชีพเกษตรกรรมของชาวรัตนโกสินทร์มีลักษณะคล้ายกับชาวอยุธยาด้วย จึงเรียกได้ว่าคนในสังคมอยุธยาและคนในสังคมรัตนโกสินทร์มีความสัมพันธ์ต่อเนื่องกันมากที่สุด แบบการดำเนินชีวิตของคนรัตนโกสินทร์เหมือนกับคนสมัยอยุธยาในทุกทาง

การศึกษาเรื่องสถานภาพและบทบาทของสตรีสมัยรัตนโกสินทร์จึงได้ทำการศึกษาเฉพาะสถานภาพและบทบาทของสตรีที่มีการเปลี่ยนแปลงไปเท่านั้น เนื่องจากเหตุผลดังกล่าวข้างต้น

สถานภาพและบทบาทของสตรีในครอบครัวสมัยรัตนโกสินทร์

บทบาทของสตรีในครอบครัวสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจนถึงสมัยรัชกาลที่ ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ยังคงดำเนินชีวิตตามแบบวัชนธรรมที่สืบทอดมาในสมัยอยุธยา มาจนถึงสมัยรัชกาลที่ ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ได้มีการเปลี่ยนแปลงสถานภาพและบทบาทของสตรีในฐานะที่เป็นบุตรสาว โดยอ้างแดงเหมือน^๑ ซึ่งเป็นบุตรชื่อนายเกดและอ้างแดงหนุ่มแห่งบ้านบางเมืองแขวงจังหวัดนันทบุรี ได้ทำฎีกายื่นเรื่องราวขอความเป็นธรรมขึ้น ทำให้ฐานะของสตรีไทยโดยเฉพาะที่เป็นบุตรสาวในครอบครัวมีฐานะดีขึ้น กล่าวคือบุตรสาวมีสิทธิเลือกคู่ครองได้ตามใจชอบเมื่ออายุได้ ๒๐ ปีขึ้นไปบิดามารดาไม่มีสิทธิบังคับให้บุตรสาวแต่งงานกับชายใดก็ตามใจชอบอีกต่อไป บุตรสาวในครอบครัวรัตนโกสินทร์พยายามเข้าไปเปลี่ยนแปลงบทบาทและสถานภาพของตนเองในครอบครัว โดยเปลี่ยนแปลงประเพณีและระบบกฎหมายเสียใหม่ ไม่ให้บุตรสาวถูกบังคับกตัญญูจากบิดามารดาอีกต่อไป

การเปลี่ยนแปลงสถานภาพและบทบาทของบุตรสาวครอบครัวรัตนโกสินทร์ เกิดจากความพยายามต่อสู้เพื่อล้มเลิกประเพณีเก่าที่ให้อำนาจของบิดามารดาต่อบุตรสาวมากเกินไป ผลมีใช้แต่เฉพาะบุตรสาวครอบครัวคนธรรมดาทั่วไปเท่านั้น ส่วนบุตรสาวในครอบครัวชั้นสูงสมัยรัตนโก-

^๑ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช. ประชุมปาฐกถาและคำอภิปรายของ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช อ่างแลวข้างต. หน้า ๑๕.

^๒ ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงประกาศเป็นพระราชบัญญัติลักพา อันเนื่องมาจากฎีกาที่อ้างแดงเหมือนถวายในครั้งนั้น

สินทรัพย์ยังคงต้องมีบทบาทดำเนินรอยตามระเบียบประเพณีและกฎหมายเก่าของไทย เนื่องจาก เหตุผลเพื่อรักษาวงศ์ตระกูลของตนเองเท่านั้น เป็นประการสำคัญ^{๕๓}

บทบาทของสตรีในครอบครัวสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจนถึงสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง คั้งที่ปรากฏในเอกสาร หนังสือและวรรณคดีสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ไม่ว่าจะเป็นบทบาทของสตรี ในฐานะที่เป็นบุตรสาว ภรรยาและมารดาไม่มีอะไรเปลี่ยนแปลงไปมากนัก จากวรรณคดีเรื่อง "สี่แผ่นดิน"^{๕๔} และจากอัตชีวประวัติคนไทยสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง^{๕๕} แสดงให้เห็นว่าสตรี ไทยในครอบครัวชั้นสูงและครอบครัวธรรมดาทั่วไปเริ่มจะมีการเปลี่ยนแปลงไปบ้าง กล่าวคือ บุตรสาวต้องเข้าเรียนหนังสือในชั้นประถมศึกษาภาคบังคับ ซึ่งมีพระราชบัญญัติใช้ในสมัยรัชกาล ที่ ๖ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อออกจากโรงเรียนก็ต้องมาช่วยบิดามารดาทำงานบ้าน บุตรสาว ครอบครัวชั้นสูงจะต้องศึกษาเล่าเรียนต่อไป ในขณะที่บุตรสาวครอบครัวคนธรรมดาต้องออกจาก โรงเรียนมาช่วยบิดามารดา บุตรสาวคนโตจะต้องทำหน้าที่ดูแลเลี้ยงดูน้องที่ยังเล็กอยู่ด้วย ภรรยา ก็ต้องทำหน้าที่ดูแลบ้านเรือนให้เรียบร้อยทำหน้าที่เป็นแม่บ้านให้ดีที่สุด เมื่ออยู่ในฐานะมารดา สตรีจะต้องทำหน้าที่เป็นผู้นำครอบครัวยิ่งถ้าสามีตายลงสตรีที่เป็นหม้ายและยังมีลูกเล็กอยู่ด้วย มารดาจะต้องเป็นผู้นำครอบครัวในทุกทาง ต้องทำงานบ้านทุกอย่างเพื่อเลี้ยงดูบุตรธิดาให้ได้ รับการศึกษให้สมกับฐานะของตนเป็นประการสำคัญ การเปลี่ยนแปลงบทบาทของสตรีในครอบครัว โดยเฉพาะบทบาทของบุตรสาวครอบครัวคนธรรมดาจะต้องเข้ารับการศึกษในโรงเรียน ส่วนภรรยาจะต้องเข้าช่วยเหลือครอบครัวทำงานอาชีพนอกบ้านมากขึ้น มารดาจะต้องเป็นผู้นำ ครอบครัวร่วมกับบิดายิ่งถ้าบิดาที่เป็นหัวหน้าครอบครัวตายลง มารดาจะต้องทำงานหนักเป็นหัวหน้าครอบครัว เลี้ยงดูบุตรธิดาและรับภาระหนักอื่นในครอบครัวต่อไป

การเปลี่ยนแปลงสถานภาพของสตรีในครอบครัวตามที่ได้อธิบายไว้ในตัวบทกฎหมาย

^{๕๓} ฎีกาในประกาศในพระราชบัญญัติลักษณะปกครองในภาคผนวก.

^{๕๔} ฎีกาใน ายละเอียดหนังสือเรื่อง สี่แผ่นดิน ของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช. (พระนคร, แพร่พิทยา, ๒๕๐๖)

^{๕๕} อัตชีวประวัติคนไทยสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง ใน จุดสารโครงการตำรา สังคม ศาสตร์และมานุษยศาสตร์ ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๒ มกราคม-มีนาคม ๒๕๑๘. หน้า ๒-๒๑.

ที่ประกาศใช้ในสมัยรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงประกาศพระราชบัญญัติลักพาให้สิทธิแก่บุตรสาวที่มีอายุ ๕๐ ปีขึ้นไปให้มีความสามารถเลือกคู่ครองได้ตามความชอบใจของตนเอง เป็นการยกสถานะภาพของสตรีในครอบครัวให้สูงขึ้น ส่วนบุตรสาวที่อายุยังไม่ถึง ๕๐ ปียังคงต้องอยู่ในอำนาจอิสระของบิดามารดาตามกฎหมายไม่สามารถเลือกคู่ครองได้ตามใจของตนเองไว้ซึ่งมีบัญญัติไว้ในกฎหมายลักษณะฉ้อฉล ตามพระราชบัญญัติลักพานับแต่เดียวกันนี้ยังห้ามไม่ให้บิดามารดาขายบุตรให้เป็นทาสคนอื่นเพื่อชดเชกอกเบี้ย ถ้าบุตรนั้นไม่ยินยอม ตามกฎหมายฉบับนี้ทำให้สถานะภาพของบุตรสาวในครอบครัวสูงขึ้น

บุตรสาวที่อายุมากกว่า ๕๐ ปีในครอบครัวสังคมชั้นสูงตามพระราชบัญญัติลักพานี้ได้ปฏิบัติขอยกเว้นไว้ก่อนท้าย ห้ามไม่ให้ใช้บังคับแก่บุตรสาวของครอบครัวชั้นสูงที่มีศักดิ์นาสูงกว่า ๔๐๐ ไร่ขึ้นไป บุตรสาวครอบครัวชั้นสูงคงถูกจำกัดสิทธิต่อไปต้องอยู่ในอำนาจของบิดามารดาเพื่อรักษาวงศ์ตระกูลไว้แต่ประการเดียว บุตรสาวครอบครัวชั้นสูงต้องผูกพันกับครอบครัวและวงศ์ตระกูลของตนนั้นหมายความว่าคงจะมีสิทธิอันน้อยลงจะทำตามใจสมัครของตนเองไม่ได้

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเปลี่ยนแปลงสิทธิของสตรีที่เป็นภรรยาในครอบครัวให้สิทธิเพิ่มมากขึ้น โดยทรงประกาศในพระราชบัญญัติฉ้อฉล (ดูพระราชบัญญัติประกอบในภาคผนวก) ห้ามไม่ให้สามีลักเอาชู้ภรรยาไปขายให้เป็นทาสของผู้อื่นถ้าภรรยาไม่ยินยอมด้วย ถ้าภรรยายินยอมสามีจึงจะมีอำนาจขายภรรยาให้เป็นทาสคนอื่นได้ เป็นการจำกัดสิทธิของสามีตามกฎหมายลักษณะทาสที่ให้อำนาจสามีขายภรรยาได้ เพราะคนมีอำนาจอิสระเหนือภรรยา

ตามพระราชบัญญัตินี้เป็นแต่เพียงการจำกัดสิทธิบางประการของสามีเท่านั้น ไม่ให้สามีมองเห็นว่าภรรยาเป็นเพียงทรัพย์สินจะทำอย่างไรกับทรัพย์สินของตนเองก็ได้โดยไม่ตามความสมัครใจของภรรยาเสียก่อนถ้าภรรยายินยอมสามีก็ยังคงมีอำนาจขายภรรยาให้เป็นทาสคนอื่นได้อยู่อย่างเดิม ต่อมาเมื่อมีการประกาศเลิกทาสในสมัยรัชกาลที่ ๕ สตรีที่เป็นบุตรสาวและภรรยาในครอบครัวได้รับอิสระภาพไม่ต้องถูกบิดามารดาและสามีขายให้เป็นทาสผู้อื่นได้อีกต่อไปด้วยประการใด ๆ ทั้งสิ้น

สิทธิของสตรีในครอบครัวตามกฎหมายครอบครัวอื่น ๆ ในสมัยรัตนโกสินทร์ ได้ตราพระราชบัญญัติไว้ในสมัยรัชกาลที่ ๖ ได้ตราพระราชบัญญัติขนานนามสกุล พุทธศักราช ๒๔๕๖ (ดูตัว

บทประกอบในภาคผนวก) ซึ่งใช้เป็นกฎหมายตั้งแต่วันที่ ๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๕๖ บัญญัติให้หญิงที่สมรสแล้วให้ใช้นามสกุลตามสามี แต่สามารถใช้ชื่อตัวและชื่อสกุลเดิมของตนเองได้ การใช้นามสกุลจากสามีบิดา บุตรคนใดที่ไม่มีบิดาจึงจะสามารถใช้นามสกุลของมารดาได้ หญิงคนใดที่ไม่มีบิดาสืบสกุลได้ให้ใช้นามสกุลตามชายที่เป็นสามีสืบสายโลหิตหรือชายที่เป็นญาติห่างถัดไปแล้วแต่กรณี

ตามพระราชบัญญัติใช้นามสกุลนี้ให้สิทธิแก่ผู้ชายมากกว่าผู้หญิง การสืบสายสกุลสามารถทำได้ทั้งทางสายบิดาเท่านั้น ในกรณีช้อยกเว้นไม่มีบิดาเท่านั้นจึงจะเป็นเชื้อสายทางมารดาได้ นับว่าเป็นการจำกัดสิทธิสตรีมากกว่าและเป็นการยกย่องผู้ชายที่จะเป็นผู้สามารถสืบสายสกุลได้ฝ่ายเดียวเป็นหลักเกณฑ์เท่านั้น

สถานภาพและบทบาททางสังคมของสตรี

บทบาททางสังคมของสตรีในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ไม่ว่าจะเป็นบทบาททางการศึกษา การอาชีพและการเมือง มีลักษณะคล้ายคลึงกับสตรีสมัยอยุธยาทั้งสิ้น ได้มีการเปลี่ยนแปลงบทบาททางการศึกษาของสตรีเริ่มตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ซึ่งสามารถศึกษาได้ตามลำดับดังนี้

ก. สถานภาพและบทบาททางการศึกษา

ในรัชกาลที่ ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ได้ทรงจ้างพวกสตรีมิชชันนารีเข้าไปสอนภาษาอังกฤษแก่พระราชธิดาในพระบรมมหาราชวัง (ตามบันทึกประวัติของหม่อม ชานูเอล อาร์ เฮาส์ ลงวันที่ ๑๓ สิงหาคม ค.ศ. ๑๘๕๑) สอนอยู่สามปีจึงเลิกสอนเพราะเหตุว่ามีผู้เอาเรื่องของเมืองไทยไปลงหนังสือพิมพ์สิ่งคิปรักล่าวตีเตียนรัฐบาลไทยและพระเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดให้เลิกเสีย มีจำนวนนักเรียนสตรีที่เรียนภาษาอังกฤษ ๒๐ คน มีครูเปลี่ยนเวรกันสอนถึง ๗ คน ส่วนมากเป็นสตรีในราชสำนักทั้งสิ้น สตรีในสังคมชั้นสูงจึงเป็นผู้ริเริ่มการเปลี่ยนแปลงบทบาททางการศึกษาก่อน

รัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงตั้งโรงเรียนสำหรับสตรีเป็นแห่งแรกขึ้น เป็นการให้การศึกษาแก่สตรีทั่วไปอย่างมีนัยทางการในระบบโรงเรียนเป็นครั้งแรกโดยทรงโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์สร้างโรงเรียน

สำหรับกุลสตรีขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓ ชื่อ "โรงเรียนสุนันทาลัย" นักเรียนสตรีส่วนมากก็เป็นบุตรหลานของเจ้านาย ซึ่งเป็นสตรีในสังคมชั้นสูงเช่นเดียวกัน

นอกจากนี้สมัยรัชกาลที่ ๕ ยังมีสตรีในสังคมชั้นสูงที่เข้ามามีบทบาทในการวางรากฐานการศึกษาของสตรีไทย คือ สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ได้ทรงตั้งโรงเรียนสตรีเป็นครั้งแรกคือ โรงเรียนราชินี สอนการวาดเขียน เย็บปักถักร้อยและทำดอกไม้ นับว่าทรงเป็นบุคคลสำคัญในการวางรากฐานการศึกษาของสตรีไทยผู้หนึ่ง

กระทรวงธรรมการได้จัดตั้งโรงเรียนสตรีเป็นครั้งแรกในปี ๒๔๕๔ เป็นโรงเรียนสตรีแห่งแรกที่รัฐบาลตั้งขึ้นเพื่อการศึกษาของกุลสตรี จัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูหญิงเป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๖ ทำให้สตรีไทยเข้าไปมีบทบาททางการศึกษาโดยเฉพาะอย่างยิ่งทำหน้าที่ครูสอนในโรงเรียนและสถาบันชั้นสูงอย่างมากมายในปัจจุบัน คณะมิชชันนารีเห็นว่า เป็นบุคคลกลุ่มหนึ่งที่มียุทธศาสตร์ในการวางรากฐานการศึกษาของสตรีไทยด้วย เช่น นางแมคฟาร์แลนด์ จัดตั้งโรงเรียนราษฎรสตรีขึ้นเป็นครั้งแรกที่จังหวัดเพชรบุรี เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๘ คณะมิชชันนารีอีกพวกหนึ่งเปิดโรงเรียนกุลสตรีวังหลังขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๑๘ (จากจดหมายเหตุแสงอรุณ เล่มที่ ๓๔ หน้าที่ ๑๐)

ในรัชกาลที่ ๖ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ได้ทรงประกาศพระราชบัญญัติประถมศึกษาขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๖๔ บังคับให้เด็กชายหญิงที่อายุตั้งแต่ ๗ ถึง ๑๔ ปีทุกคนต้องเข้ารับการศึกษาระดับประถมศึกษาภาคบังคับนี้ เป็นหลักการ เริ่มบทบาททางการศึกษาของสตรีไทยโดยทั่วไปเป็นครั้งแรก

ในระดับการศึกษาชั้นสูงชั้นอุดมศึกษาระดับมหาวิทยาลัย เมื่อเปิดการศึกษาที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งเป็นมหาวิทยาลัยแห่งแรกในเมืองไทย สตรีไทยก็เข้าไปมีบทบาททางการศึกษาในระดับสูงนี้ด้วย ถึงแม้จะมีจำนวนน้อยแต่ก็ยิ่งแสดงให้เห็นบทบาททางการศึกษาของสตรีไทยในระยะเริ่มแรกที่มีการเปลี่ยนแปลงบทบาททางการศึกษาของสตรีในสมัยรัตนโกสินทร์ กล่าวคือ สตรีรุ่นแรกที่ได้รับพระราชทานปริญญาจากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (ดูในหนังสืออนุสรณ์บัณฑิตรุ่นแรกของมหาวิทยาลัย) โดยได้รับพระราชทานปริญญาแพทยศาสตรบัณฑิตเป็นครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๔๗๖ รวม ๓ คน ในปี ๒๔๗๘ สตรีได้รับพระราชทานปริญญาอักษรศาสตรบัณฑิตถึง ๑๓ คน พ.ศ. ๒๔๗๕ สตรีได้รับพระราชทานปริญญาวิทยาศาสตรบัณฑิต ๗ คน ในปีต่อมาได้รับพระราชทานปริญญาบัญชีบัณฑิตอีก ๑๖ คนแสดงให้เห็นบทบาททางการศึกษาของสตรีในระดับอุดมศึกษาเป็นครั้งแรก นอกจากนี้ในระดับการศึกษาชั้นอุดมศึกษาอีกแห่งหนึ่ง คือที่มหาวิทยาลัยธรรม

ศาสตราจารย์และศาสตราจารย์ เป็นมหาวิทยาลัยที่เก่าแก่อีกแห่งหนึ่งของไทย สตรีก็เข้ารับการศึกษาจนได้รับพระราชทานปริญญาบัตรจากมหาวิทยาลัยแห่งนี้เป็นครั้งแรกในปี พ.ศ. ๒๔๓๕ อีกด้วย

บทบาททางการศึกษาของสตรีไทยได้เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงตั้งแต่สมัย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงกลางข้างต้น ทำให้สตรีไทยได้เริ่มต้นตัวในการประกอบอาชีพต่าง ๆ มากขึ้น ทั้งนี้เพราะสตรีเข้ารับการศึกษาวิชาความรู้มากขึ้น จึงออกมาทำงานนอกบ้านประกอบอาชีพต่าง ๆ ช่วยครอบครัวแทนที่จะทำงานบ้านมีหน้าที่เพียงแต่เป็นแม่บ้านและภรรยาที่ดีของครอบครัวเท่านั้น บทบาททางการอาชีพของสตรีได้เริ่มเปลี่ยนแปลงได้มีการสำรวจส่วนโนประชากร เป็นครั้งแรกในปี ๒๔๔๐ แสดงให้เห็นบทบาททางการอาชีพของสตรีไทยดังที่จะได้กล่าวต่อไป

ข. สถานภาพและบทบาททางการอาชีพของสตรี

สตรีสมัยรัตนโกสินทร์นอกจากจะช่วยครอบครัวทำนาทำสวนและทำไร่ ประกอบอาชีพเกษตรกรรมอื่น สตรีสมัยรัตนโกสินทร์ก็ยังทำงานอาชีพค้าขายเหมือนกับสตรีสมัยอยุธยาด้วย^{๒๖} เมื่อสตรีไทยได้มีโอกาสเข้ารับการศึกษาในโรงเรียนมากขึ้นสตรีก็เริ่มเข้ารับราชการและประกอบอาชีพอื่นที่ตนได้ศึกษาเล่าเรียนมา เช่น สตรีไทยประกอบอาชีพครูไทยเป็นคนแรก คือ นางชวน บุญอิต (พ.ศ. ๒๓๘๗-๒๔๔๓) โดยเป็นครูสตรีสอนที่โรงเรียนสตรีแห่งแรกของประเทศไทยที่โรงเรียนกุลสตรีวังหลัง สตรีไทยคนแรกที่ประกอบอาชีพหนังสือพิมพ์ คือ น.ส. ประภาศรี ศิริวรสาร เป็นผู้ก่อตั้งและเป็นผู้อำนวยการหนังสือพิมพ์รายวัน "สุภาพสตรี" เป็นหนังสือพิมพ์รายวันดำเนินการโดยผู้หญิงเป็นฉบับแรก นอกจากนี้สตรีไทยได้เข้าประกอบอาชีพในวง การแพทย์และพยาบาลอีกด้วย นางผดุงครรภ์และพยาบาลคนแรกของไทย คือ นางเคอ ประทีปเสน ได้เรียนวิชาพยาบาลที่ประเทศไทยในสมัยมิชชันนารีอเมริกันเข้ามาเมืองไทยใหม่ ๆ เป็นสตรีไทยคนแรก^{๒๗} ที่ไปศึกษาต่อต่างประเทศและเป็นสตรีไทยคนแรกที่นับถือศาสนาคริสต์ เคียนนิกายโปรแตสแตนท์ คุณหญิงลิน ศรีวิสารวาจา แพทย์สตรีไทยคนแรกที่ได้รับปริญญาจากประเทศอังกฤษ เป็นผู้ถวายพระประสูติกสมเด็จพระบรมราชินีนาถในรัชกาลปัจจุบันด้วย นอกจากนี้สตรีที่ประกอบอาชีพเภสัช

^{๒๖}สังขราช ปาลเลกัษ ได้เขียนไว้ในจดหมายเหตุ "เล่าเรื่องเมืองไทย" หน้า ๕๐๘. ว่า "หญิงชาวบ้านเป็นคนแข็งงาน นางช่วยบิดามารดาทำนาหรือทำสวนและทำมาค้าขายโดยเรือลำเล็ก ๆ ซึ่งนางพายไคคลองแควความาก"

กรหญิงคนแรกคือ นางประกอบ นิลประสิทธิ์

สตรีในสมัยรัตนโกสินทร์ได้เริ่มเข้ามามีบทบาทในการประกอบอาชีพดังกล่าวดังที่ได้กล่าวไว้ข้างต้นนี้ แสดงให้เห็นความตื่นตัวในการประกอบอาชีพของสตรีไทยประการหนึ่งด้วย และในปัจจุบันสตรีก็ได้เข้าเริ่มขยายบทบาทของตนเองในการประกอบอาชีพต่าง ๆ อีกมากมาย ซึ่งจะได้ศึกษาในบทต่อไป

ค. สถานภาพและบทบาทสตรีทางการเมือง

สตรีเข้าไปมีบทบาททางการเมืองหลังจากที่ได้เปลี่ยนแปลงการปกครองมาเป็นแบบประชาธิปไตยใน พ.ศ. ๒๔๗๕ เป็นต้นมา ทั้งนี้เพราะรัฐธรรมนูญไทยฉบับแรกได้ให้สิทธิแก่สตรีไทยสามารถเข้ารับการเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร และมีสิทธิเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรได้ ทำให้สตรีไทยได้เข้าไปมีบทบาททางการเมือง สตรีที่ได้รับเลือกตั้งเป็นผู้แทนราษฎรคนแรกคือ นางอรพิน ไชยกาล สมาชิกสภาผู้แทนจังหวัดอุบลราชธานี ได้รับการเลือกตั้งเมื่อวันที่ ๕ มิถุนายน ๒๔๗๕ ในสภาชุดที่ ๕ ส่วนสตรีคนแรกที่ได้รับการเลือกตั้งให้เป็นสมาชิกสภาจังหวัด คือ คุณหญิงทองดี นาวาพลานุโยค นับตั้งแต่นั้นมาสตรีไทยก็เข้าไปมีบทบาททางการเมืองเพิ่มขึ้นในปัจจุบันนี้

การศึกษาสถานภาพและบทบาทของสตรีตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น แสดงให้เห็นการเปลี่ยนแปลงสถานภาพและบทบาทของสตรีไทยที่ได้วิวัฒนาการต่อเนื่องกันมาจนถึงปัจจุบันนี้ ประเพณีวัฒนธรรมและระบบการปกครองตั้งแต่สมัยสุโขทัยมีอิทธิพลต่อสถานภาพและบทบาทของสตรีไทยในปัจจุบันนี้ซึ่งจะได้ศึกษาในบทต่อไป.
